

Dierenwelzijn op zorgboerderijen

Wat hebben zorgboerderijen die paarden of honden inzetten bij activiteiten aan kwaliteitsrichtlijnen nodig om ervoor te zorgen dat het welzijn van de dieren niet in het geding komt?

Shannon Aussems
Diergezondheid en management
Dronten, Juni 2016
K. Westerdijk

Algemene informatie

Periode

Voorjaar 2016

Opdrachtgever

Naam:	CAH Vilentum
Adres:	De Drieslag 4
Postcode/plaats:	8251 JZ, Dronten

Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt het afstudeerwerkstuk met als onderwerp dierenwelzijn op zorgboerderijen. Dit afstudeerwerkstuk is gemaakt om het afstudeerjaar van de opleiding Diergezondheid en Management, te Dronten, af te kunnen ronden. Er is voor het onderwerp dierenwelzijn op zorgboerderijen gekozen door mijn eigen interesse in de zorg en het werken met dieren en het lopen van de afstudeerstage op AAI Centrum De Klimop.

De inhoud van dit afstudeerwerkstuk is verkregen door het plan van aanpak te volgen wat is geschreven als eerste fase van het afstudeerwerkstuk. Het plan van aanpak zal voor een deel worden weergegeven in het afstudeerwerkstuk. Er zal literatuuronderzoek worden gedaan, een enquête worden afgenomen en interviews worden gehouden om de deelvragen en daarmee de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

Ten slotte wil ik de volgende mensen bedanken: I. Schouwenaars voor de ondersteuning als mentor, P. Rutgers voor de mogelijkheid om stage te lopen bij AAI Centrum De Klimop en K. Westerdijk voor de coaching als afstudeerdocent.

Hoofddorp, 20 maart 2016

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	6
Summary	7
1. Inleiding	8
1.1 Aanleiding en relevantie.....	9
1.2 Probleemstelling.....	9
1.3 Doelgroep	9
1.4 Doelstelling.....	10
1.5 Afbakening.....	10
1.6 Leeswijzer	10
2. Theoretisch kader.....	11
2.1 Algemene informatie.....	11
2.2 De term dierenwelzijn	12
2.3 Nadelen voor de dieren.....	12
2.4 Wetgeving.....	13
2.5 Welfare Quality	14
3. Onderzoeksmethode	15
3.1 Literatuuronderzoek.....	15
3.2 Enquête	15
3.3 Interview.....	15
3.4 Analysemethode.....	16
4. Bekendheid en gebruik welzijnsmonitor paardenhouderij.....	17
4.1 Bekendheid.....	17
4.2 Toepassen.....	17
4.3 Conclusie	18
5. Kwaliteitsrichtlijnen voor paarden	19
5.1 Verschillende kwaliteitsrichtlijnen	19
5.2 De kwaliteitsrichtlijnen.....	19
5.3 Conclusie	26
6. Kwaliteitsrichtlijnen voor honden	27
6.1 Inzetten van honden bij activiteiten	27
6.2 Bestaande kwaliteitsrichtlijnen	27
6.3 De kwaliteitsrichtlijnen.....	27

6.4	Conclusie	32
7.	Welzijn van paarden en honden op de zorgboerderij.....	33
7.1	Bewustzijn zorgboerderijen.....	33
7.2	Kwaliteitsrichtlijnen voor zorgboerderijen.....	33
7.3	Conclusie	34
8.	Discussie	35
9.	Conclusies en aanbevelingen	36
9.1	Conclusie	36
9.2	Aanbevelingen.....	36
10.	Bronnenlijst	38
10.1	Personen.....	38
10.2	Bronnen	38
	Bijlagen	41
	Bijlage I - Onderdelen Wet dieren	42
	Bijlage II - Onderdelen Besluit houders van dieren.....	46
	Bijlage III - Enquête.....	48
	Bijlage IV - Contact SZZ.....	49
	Bijlage V - Vragenlijst interview.....	50
	Bijlage VI - Resultaten enquête	51
	Bijlage VII - Transcriptie interviews	52
	Bijlage VIII - Codering interviews.....	57

Samenvatting

De bestaande kwaliteitssystemen voor zorgboerderijen van de Federatie Landbouw en Zorg en de HKZ besteden niet tot nauwelijks aandacht aan het welzijn van de dieren op de zorgboerderij. Een deel van de zorgboerderijen die over een gecertificeerd kwaliteitssysteem beschikken zullen in het bezit zijn van paarden of honden en kunnen deze inzetten bij activiteiten op de zorgboerderij. Er worden echter geen kwaliteitsrichtlijnen voor het inzetten van paarden of honden verplicht gesteld waardoor niet de volledige kwaliteit van het bedrijf gewaarborgd kan worden. Door niet alleen te kijken naar de zorg en begeleiding op het bedrijf, maar ook naar het welzijn van de dieren met behulp van kwaliteitsrichtlijnen kan de kwaliteit van de zorgboerderij gewaarborgd worden.

De doelgroep van het afstudeerwerkstuk zijn voornamelijk de zorgboerderijen waar paarden of honden worden ingezet bij activiteiten. Daarnaast kan het onderzoek interessant zijn voor de Federatie Landbouw en Zorg, HKZ en dierenwelzijnsorganisaties. Het doel van dit onderzoek is om met de kwaliteitsrichtlijnen de sector Landbouw en Zorg verder te professionaliseren. Er zal echter alleen gekeken worden naar kwaliteitsrichtlijnen voor paarden en honden die ingezet worden bij activiteiten op de zorgboerderij.

De hoofdvraag van dit onderzoek die beantwoord zal worden met behulp van deelvragen luidt:

- Wat hebben zorgboerderijen die paarden of honden inzetten bij activiteiten aan kwaliteitsrichtlijnen nodig om ervoor te zorgen dat het welzijn van de dieren niet in het geding komt?

Om de deelvragen en hoofdvraag te kunnen beantwoorden worden er verschillende onderzoeken gedaan. In het plan van aanpak is al een deel van het literatuuronderzoek gedaan. Naast het literatuuronderzoek wordt er een enquête uitgezet en worden er interviews afgenomen.

Met de resultaten die voortkomen uit de verschillende onderzoeken zijn de deelvragen beantwoord. Hieruit komt naar voren dat ondanks dat paarden dagelijks ingezet worden op het bedrijf zijn er maar weinig zorgboerderijen bekend met de kwaliteitsrichtlijnen voor het houden en verzorgen van paarden. Als de zorgboerderijen wel bekend zijn met de welzijnsmonitor paardenhouderij passen ze deze vaak ook toe op de zorgboerderij. In de welzijnsmonitor paardenhouderij worden nog kwaliteitsrichtlijnen gemist over het gedrag, inzetten van paarden bij activiteiten en de mentale belasting van het paard. Voor het houden, verzorgen en inzetten van honden zijn nog helemaal geen kwaliteitsrichtlijnen opgesteld die betrekking hebben op zorgboerderijen. Toch zijn de zorgboerderijen wel bewust bezig met het welzijn van de paarden en honden op het bedrijf en kijken ze naar de verschillende aspecten zoals huisvesting, voeding, beweging en verzorging.

Er moeten dus kwaliteitsrichtlijnen worden opgesteld over huisvesting, voeding, verzorging, kennis van de begeleider en gedrag. Deze kwaliteitsrichtlijnen kunnen worden beschreven in een handboek of protocol wat onder de aandacht moet worden gebracht bij zorgboerderijen. Hierdoor zullen zij de kwaliteitsrichtlijnen mogelijk gaan toepassen op de zorgboerderij. Wanneer de kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar zijn voor de zorgboerderijen zullen zij nog bewuster om kunnen gaan met het welzijn van de paarden en honden en kunnen zij ervoor zorgen dat het welzijn dus niet in het geding komt.

Summary

The existing quality systems for care farms of the Federatie Landbouw en Zorg and the HKZ do not pay attention to the welfare of the animals on the care farms. Some of the care farms which have certified quality systems have horses or dogs which they can use during the activities on the care farm. However, there are no quality guidelines required for the use of horses or dogs during activities. This means that they cannot guarantee the whole quality of the company. If they do not only look at the care and guidance on the company, but also to the welfare of the animals using quality guidelines they can guarantee the whole quality of the care farm.

The target group of this thesis are mainly care farms who uses horses or dogs during their activities. But this thesis can also be interesting for the Federatie Landbouw en Zorg, HKZ and animal welfare organisations. The aim of the thesis is to make the sector Agriculture and Care more professional with the quality guidelines. However, this thesis will only discuss the quality guidelines for horses and dogs that are used during activities on the care farm.

The main question of the thesis that will be answered using part questions will be:

- What do the care farms who use horses or dogs during activities need of quality guidelines to make sure that the welfare of the animals cannot be questioned?

To answer the part and main questions some studies had to be done. Some literature research is already been done to make the plan for this thesis. Besides the literature research there is also been done a survey and some interviews.

The part questions can be answered with the results from the different studies. This shows us that even when they use the horses every day just a few care farms know the quality guidelines for keeping en taking care of horses. When the care farms know these quality guidelines from the welfare monitor, they will use it on the care farm. The welfare monitor still misses some quality guidelines about behaviour, using horses during activities and the mental pressure for the horse. For keeping, caring and using dogs are still no quality guidelines that are related to care farms. But the care farms are aware of the welfare of the horses and dogs on the company and they look at various aspect such as housing, nutrition, exercise and care.

There have to be quality guidelines for housing, nutrition, knowledge of the supervisor and behaviour. These quality guidelines can be described in a manual or protocol and has to be brought to the attention of care farms. It is possible that the care farms will use the manual or protocol on their farm. When the quality guidelines are shared it will make the care farms more aware with the welfare of the horses and dogs and then they can make sure that the welfare of the animals cannot be questioned.

1. Inleiding

Zoals in het voorwoord staat beschreven is er voor het onderwerp dierenwelzijn op zorgboerderijen gekozen door mijn eigen interesses en de afstudeerstage bij AAI Centrum De Klimop. AAI Centrum De Klimop is een zorgboerderij waarbij paarden en honden worden ingezet bij interventies met kinderen. Door middel van het inzetten van de paarden of honden willen ze de kinderen verder helpen in hun ontwikkeling.

Een zorgboerderij is een bedrijf waar landbouw en zorg wordt gecombineerd. Deze agrarische bedrijven bieden een natuurlijke omgeving waar mensen met verschillende redenen terecht kunnen voor dagbesteding, behandeling, een begeleide werkplek of woonplek. Er zijn verschillende type zorgboerderijen. Zo zijn er zorgboerderijen waar alleen wordt gewerkt in de akkerbouw of tuinbouw, alleen met dieren of een combinatie hiervan. Daarnaast verschillen de zorgboerderijen van elkaar door de doelgroep waar zij zich op richten en het personeel dat zij in dienst hebben. Toch hebben de zorgboerderijen hetzelfde einddoel, namelijk het stimuleren van de participatie in de maatschappij en het verbeteren van de empowerment¹ en zelfredzaamheid van de cliënten. (Elings, 2011, p. 6-13)

Het aantal zorgboerderijen in Nederland is in de afgelopen vijftien jaar gestegen. In 2000 zijn er 214 bestaande zorgboerderijen in Nederland en in 2009 is dit verder gegroeid naar 1088 bestaande zorgboerderijen. (Federatie Landbouw en Zorg, 2016) Na de snelle groei van zorgboerderijen van 2000 tot 2009 is de groei vlakker geworden en in 2013 zijn er 1100 zorgboerderijen in Nederland (AgriHolland B.V., 2016; Meulen, van der, 2014, p.6).

Doordat het aantal zorgboerderijen flink gestegen is en er meer aandacht is gekomen voor het waarborgen van de kwaliteit van zorgdiensten is er een kwaliteitssysteem ontwikkeld voor zorgboerderijen. De kwaliteitssystemen en -criteria uit de reguliere zorg kunnen namelijk niet toegepast worden op een zorgboerderij. Het kwaliteitssysteem dat ontwikkeld is door de Federatie Landbouw en Zorg is een methode om de kwaliteit van zorg op de zorgboerderijen zichtbaar en meetbaar te maken. (Federatie Landbouw en Zorg, 2016) Het kwaliteitssysteem zorgt dus voor een waarborging van de kwaliteit van zorgboerderijen en draagt bij aan een professionalisering van de sector.

Naast het kwaliteitssysteem van de Federatie Landbouw en Zorg heeft de Harmonisatie Kwaliteitsbeoordeling in de Zorgsector (HKZ) een norm ontwikkeld voor zorgboerderijen. Hiermee kan je als zorgboerderij een opstapcertificaat behalen en wordt er voldaan aan de eisen die worden gesteld aan het kwaliteitsmanagementsysteem van een zorgboerderij. (Harmonisatie Kwaliteitsbeoordeling in de Zorgsector [HKZ], 2016)

In de praktijk blijken de kwaliteitssystemen van de Federatie Landbouw en Zorg en HKZ voornamelijk inzicht te geven op de begeleiding en de zorg die er op de zorgboerderij geboden wordt. Echter worden er op zorgboerderijen niet alleen agrarische activiteiten uitgevoerd, maar kunnen er ook dieren ingezet worden bij de activiteiten op het bedrijf. Volgens het handboek *Dieren in de zorg* wordt er bij beide kwaliteitssystemen niet tot nauwelijks ingegaan op de dieren en het dierenwelzijn (Ophorst, Ruis, Pompe, de Jong, van der Borg, Beerda, Visser, Oomkes, van Benten & van de Graaf-Kramer, 2014, p.11).

Bij het inzetten van dieren bij activiteiten op zorgboerderijen kunnen er bedreigingen van het dierenwelzijn voorkomen. Het is daarom belangrijk dat er aandacht wordt besteed aan het welzijn van de dieren in de zorgsector. Daarnaast geven professionals die met dieren werken in de zorgsector aan dat zij dierenwelzijn belangrijk vinden en dus open staan voor veranderingen. (Ophorst et al., 2014, p.11)

¹ Empowerment: Stimuleren van het vermogen van mensen om de regie over het eigen leven te hebben.

1.1 Aanleiding en relevantie

De aanleiding tot het onderwerp van het afstudeerwerkstuk is ontstaan tijdens de afstudeerstage bij AAI Centrum De Klimop. AAI Centrum De Klimop was bezig met het schrijven van het rapport voor het kwaliteitssysteem van de Federatie Landbouw en Zorg. Zij vinden dat er bij dit kwaliteitssysteem voor zorgboerderijen niet tot nauwelijks aandacht wordt besteed aan het welzijn van de dieren op zorgboerderijen. Ook volgens het handboek *Dieren in zorg* wordt er in de kwaliteitssystemen van zowel de Federatie Landbouw en Zorg en de HKZ niet tot nauwelijks ingegaan op de dieren en het dierenwelzijn. Daarnaast heeft de eigenaresse van AAI Centrum De Klimop, P. Rutgers, verschillende andere zorgboerderijen bezocht waarbij er vanuit haar oogpunt niet voldaan werd aan het welzijn van de dieren. Hierdoor kwam vanuit het stagebedrijf de vraag: "Wat hebben zorgboerderijen die paarden en honden inzetten bij activiteiten aan kwaliteitsrichtlijnen nodig om ervoor te zorgen dat het welzijn van de dieren niet in het geding komt?".

Naast de ervaringen van P. Rutgers met het dierenwelzijn op zorgboerderijen verscheen er op 15 december 2014 een bericht op *Piep vandaag* waarin staat dat er meerdere kalveren om het leven zijn gekomen op een Amsterdamse zorgboerderij (redactie Piepvandaag.nl). Over dezelfde zorgboerderij verscheen er op 17 maart 2015 weer een bericht. Dit maal ging het om een drachtige pony, die in maart uitgerekend is, waarop geen toezicht wordt gehouden. Hierdoor maakte dierenbeschermers zich zorgen over het welzijn van het dier. (redactie Piepvandaag.nl) Er wordt dus nog altijd aandacht besteed aan het welzijn van dieren.

1.2 Probleemstelling

Een deel van de zorgboerderijen die over een gecertificeerd kwaliteitssysteem beschikken zullen in het bezit zijn van paarden of honden en kunnen deze inzetten bij activiteiten op de zorgboerderij. Het probleem is echter dat er bij de bestaande kwaliteitssystemen niet gekeken wordt naar het welzijn van de dieren. Ook worden er geen kwaliteitsrichtlijnen voor het inzetten van paarden of honden verplicht gesteld aan de zorgboerderijen. Met een gecertificeerd kwaliteitssysteem kan dus niet de volledige kwaliteit van het bedrijf gewaarborgd worden. Om deze kwaliteit te kunnen waarborgen moet er namelijk niet alleen gekeken worden naar de zorg en begeleiding op het bedrijf, maar ook naar het welzijn van de dieren. De paarden of honden die ingezet worden bij activiteiten zijn namelijk onderdeel van het bedrijf en dus moeten hiervoor kwaliteitsrichtlijnen opgesteld worden waaraan het bedrijf moet voldoen. Als de zorgboerderij ook voldoet aan de kwaliteitsrichtlijnen kan pas de volledige kwaliteit van de zorgboerderij gewaarborgd worden.

Het probleem is niet sectorbreed, maar bedrijfsspecifiek. Dit komt doordat er niet op elke zorgboerderij dieren aanwezig zijn die ingezet kunnen worden bij activiteiten. Er zijn zorgboerderijen waarbij de werkzaamheden alleen bestaan uit landbouw. Daarnaast is het mogelijk dat er op het bedrijf wel productiedieren aanwezig zijn zoals op veeteelt bedrijven, maar dat deze niet worden ingezet bij de activiteiten op de zorgboerderij.

1.3 Doelgroep

De resultaten van het afstudeerwerkstuk kunnen interessant zijn voor meerdere doelgroepen. De belangrijkste doelgroep zijn de zorgboerderijen waar paarden of honden worden ingezet bij activiteiten. Daarnaast zouden de kwaliteitsrichtlijnen opgenomen kunnen worden in de kwaliteitssystemen van de Federatie Landbouw en Zorg of de HKZ. Hierdoor zijn de resultaten ook voor hen interessant. Als laatste is het afstudeerwerkstuk interessant voor dierenwelzijnsorganisaties die graag zien dat het welzijn van geen enkel dier in het geding komt.

1.4 Doelstelling

Door middel van dit onderzoek kan de sector Landbouw en Zorg mogelijk verder geprofessionaliseerd worden. Door te onderzoeken welke kwaliteitsrichtlijnen er zijn en nog gemist worden voor het houden en inzetten van paarden en honden kunnen er richtlijnen opgesteld worden die toepasbaar zijn op zorgboerderijen. Zo kan ervoor gezorgd worden dat het welzijn van de paarden en honden die ingezet worden bij activiteiten niet in geding komt.

1.5 Afbakening

In dit onderzoek wordt er alleen gekeken naar welke kwaliteitsrichtlijnen er nodig zijn voor paarden of honden die ingezet worden bij activiteiten op de zorgboerderij. Andere diersoorten die voor kunnen komen op zorgboerderijen zoals katten, konijnen, koeien en varkens zullen buiten beschouwing gelaten worden. De kwaliteitsrichtlijnen die worden opgesteld zullen alleen betrekking hebben op de paarden of honden die ingezet worden bij activiteiten op de zorgboerderij en dus niet op productiedieren die mogelijk aanwezig zijn op de zorgboerderij. Daarnaast wordt er alleen gekeken naar de richtlijnen die in Nederland gesteld worden aan het houden en inzetten van paarden of honden. Wel is het mogelijk dat er informatie gebruikt wordt vanuit het buitenland als deze informatie relevant is voor het onderzoek.

1.6 Leeswijzer

In het tweede hoofdstuk van het afstudeerwerkstuk wordt het theoretische kader beschreven. Er wordt hierbij gekeken naar het literatuuronderzoek dat is gedaan bij het opstellen van het plan van aanpak. In het derde hoofdstuk wordt beschreven welke onderzoeksmethodes er zijn toegepast bij het afstudeerwerkstuk. De resultaten die uit het onderzoek zijn gekomen worden besproken in hoofdstuk 4 tot 7. Per hoofdstuk zal er antwoord worden geven op één van de volgende deelvragen:

- In hoeverre wordt het welzijnsprotocol voor paarden toegepast op zorgboerderijen?
- Welke richtlijnen die betrekking hebben op een zorgboerderij worden er in het welzijnsprotocol voor paarden gemist?
- Hoe kunnen er richtlijnen opgesteld worden voor honden die ingezet worden bij activiteiten op zorgboerderijen?
- In hoeverre wordt er op de zorgboerderij rekening gehouden met het welzijn van de paarden of honden als deze ingezet worden bij activiteiten?

De discussie zal worden beschreven in het achtste hoofdstuk. Hierin zal de onderzoeksmethode worden geëvalueerd. In het negende hoofdstuk zullen er conclusies getrokken worden en zullen er aanbevelingen worden gedaan. Ook zal er antwoord worden gegeven op de hoofdvraag:

- Wat hebben zorgboerderijen die paarden of honden inzetten bij activiteiten aan kwaliteitsrichtlijnen nodig om ervoor te zorgen dat het welzijn van de dieren niet in het geding komt?

Na deze 9 hoofdstukken zullen alle bronnen die gebruikt zijn tijdens het schrijven van het afstudeerwerkstuk worden weergegeven in de bronnenlijst. Als laatste zijn de bijlagen te vinden waarnaar verwezen zal worden in het afstudeerwerkstuk.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt de literatuur weergegeven uit het literatuuronderzoek dat gedaan is om het plan van aanpak op te kunnen stellen. Er is hierbij gekeken naar de algemene informatie over zorgboerderijen, de term dierenwelzijn, de nadelen voor de dieren als er niet wordt voldaan aan het dierenwelzijn, de wetgeving die betrekking heeft op dierenwelzijn en het onderzoeksprogramma Welfare Quality.

2.1 Algemene informatie

Als een zorgboerderij voldoet aan het kwaliteitssysteem van de Federatie Landbouw en Zorg ontvangt deze een certificaat. Eind 2013 waren van de 1100 zorgboerderijen er 750 in het bezit van een gecertificeerd kwaliteitssysteem (Meulen, van der, 2014, p.6). Daarnaast zijn er 26 zorgboerderijen in het bezit van het opstapcertificaat van de HKZ voor zorgboerderijen (HKZ, 2016).

In 2013 (Centraal Bureau voor Statistiek [CBS]) waren er 874 landbouwbedrijven met als verbredingactiviteit zorglandbouw. Zorglandbouw wil zeggen dat er hulp wordt geboden aan personen met een zorgvraag. Met de termen zorglandbouw en zorgboerderij wordt hetzelfde bedoeld. Deze termen worden in de literatuur dan ook door elkaar heen gebruikt. Van de bedrijven met zorglandbouw zijn er 721 in het bezit van grasdieren², hokdieren³ of veeteelt.

Tabel 1: Aantal zorglandbouwbedrijven

Zorglandbouw	Aantal
Akkerbouw bedrijven	43
Tuinbouw bedrijven	65
Blijvende teelt bedrijven	25
Graasdier bedrijven	610
Hokdier bedrijven	53
Gewascombinaties	20
Veeteeltcombinaties	18
Gewas/vee combinaties	40
Totaal	874

Het aantal zorgboerderijen dat wordt genoemd in verschillende bronnen en onderzoeken komt dus niet overeen met het aantal landbouwbedrijven met als verbredingactiviteit zorglandbouw. Dit wordt mogelijk veroorzaakt doordat er bij het CBS alleen gekeken wordt naar landbouwbedrijven die de zorglandbouw als nevenactiviteit hebben en dus niet als hoofdactiviteit. Toch kan er uit deze gegevens geconcludeerd worden dat er op ongeveer 60% van de zorgboerderijen dieren aanwezig zijn die ingezet kunnen worden bij verschillende activiteiten.

² Graasdieren: paarden, schapen, koeien, varkens

³ Hokdieren: kippen, konijnen, vissen, pelsdieren

2.2 De term dierenwelzijn

Er zijn in de literatuur verschillende definities te vinden van de term dierenwelzijn (Lundmark, Berg, Schmid, Behdadi & Röcklinsberg, 2014, p. 992). In de jaren zestig kwam er steeds meer aandacht voor het dierenwelzijn en werd er wetenschappelijk onderzoek gedaan naar het dierenwelzijn om onder andere wetten op te kunnen stellen. Hiervoor waren er definities nodig van de term dierenwelzijn. (Stafleu, Grommers & Vorstenbosch, 1996, p. 225-226)

Één van de bekendste namen die in verband staat met dierenwelzijn is Brambell. In 1965 bracht Brambell een rapport uit met daarin een definitie van dierenwelzijn en een eerste suggestie van de vijf vrijheden (Lundmark et al., 2014, p. 993). Hij beschreef dierenwelzijn als een term die zowel het lichamelijke als het geestelijke welzijn van het dier omvat (Stafleu et al., 1996, p. 225-226). Met behulp van de vijf vrijheden moet er voldaan worden aan het lichamelijke en geestelijke welzijn van het dier.

De vijf vrijheden luiden als volgt:

- Vrij van honger, dorst of onjuiste voeding door directe toegang tot vers water en voeding om gezond te blijven.
- Vrij van fysiek en thermisch ongerief door een geschikte omgeving te bieden met onderdak en een comfortabele plek om te rusten.
- Vrij van pijn, verwonding en ziekte door deze te voorkomen of snelle diagnose en behandeling.
- Vrij van angst en chronische stress door omstandigheden die psychisch lijden kunnen veroorzaken te voorkomen.
- Vrijheid om natuurlijk gedrag te vertonen door voldoende ruimte en faciliteiten te bieden en gezelschap van soortgenoten. (KNHS, 2009, p. 9; Carenzi & Verga, 2009, p. 24; Leenstra & Neijenhuis, 2009, p. 4)

Als er gekeken wordt naar het dierenwelzijn met behulp van de vijf vrijheden is dit op een negatieve manier gedefinieerd. Een dier kan dan alleen een goed welzijn hebben als een aangetast welzijn ontbreekt. Een meer positieve benadering van dierenwelzijn is gedefinieerd door Bracke, Spruit & Metz (1999). Hierbij wordt er gekeken vanuit het oogpunt van het dier zelf. De status van het welzijn van het dier wordt volledig bepaald door de kwaliteit van het leven zoals het door het dier ervaren wordt. (Bracke et al., 1999, p. 307-308; Universiteit Utrecht [UU], 2016)

Ook de faculteit Diergeneeskunde heeft de term dierenwelzijn positief gedefinieerd. Vanuit de diergeneeskunde wordt welzijn gezien als een interne toestand die door het individu zelf als positief wordt ervaren. De definitie luidt dan ook als volgt: "Een individu verkeert in een staat van welzijn wanneer het in staat is zich actief aan zijn levensomstandigheden aan te passen en daarmee een toestand kan bereiken die het als positief ervaart." (UU, 2016)

2.3 Nadelen voor de dieren

Het dierenwelzijn kan bekeken worden vanuit de biologische behoeftes van het dier. Net als de mens hebben dieren behoeftes en om te kunnen overleven moet er voldaan worden aan deze behoeftes. Het is belangrijk om te achterhalen welke behoeftes voor het dier als individu belangrijk zijn en hoe de omgeving ervoor kan zorgen dat er voldaan wordt aan deze behoeftes. De mogelijkheid van de omgeving om te voldoen aan de behoeftes van het dier staan namelijk in verband met het welzijn van het dier. (Carenzi & Verga, 2009, p. 22 - 26)

Als de omgeving niet kan voldoen aan de behoeftes van het dier gaat deze zich aanpassen aan de ongunstige en niet gewenste situatie. Paarden kunnen dit uiten door stereotype gedragingen zoals kribbebijten of weven te gaan vertonen. Door het stereotype gedrag kan het paard namelijk toch omgaan met de ongunstige situatie. Dit is te zien als er wordt gekeken naar de cortisol⁴ waarde van paarden met stereotype gedragingen die al in een ongunstige welzijnssituatie leven. De cortisol waarde is namelijk lager dan als een paard uit een gunstige welzijnssituatie in een ongunstige welzijnssituatie wordt geplaatst. (Fureix, Benhajali, Henry, Bruchet, Prunier, Ezzaouia, Coste, Hausberger, Palme & Jegou, 2013, p. 1-2) Er kan dus gezegd worden dat als er niet wordt voldaan aan de behoeftes van het dier deze stress zal ervaren. Als het dier zich langer bevindt in een ongunstige welzijnssituaties zal het mogelijk stereotype gedragingen gaan vertonen om de stress te kunnen verlagen. Het dier kan in een stresssituatie geestelijk en lichamelijk niet goed functioneren

2.4 Wetgeving

In Nederland en in de Europese Unie is een wetgeving die betrekking heeft op het huisvesten, verzorgen, fokken en scheiden van dieren. Alle regels over het houden van dieren staan in de Wet dieren. Daarnaast is er voor het bedrijfsmatig houden van dieren het Besluit houders van dieren. Iedereen en dus ook bedrijven moeten zich houden aan deze wetgeving. De Wet dieren is de vervanger van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren. Verschillende onderdelen uit deze wet zoals de wetgeving over dierenmishandeling zijn dan ook terug te vinden in de Wet dieren.

Artikel 1.3 van de Wet dieren gaat over de intrinsieke waarde van het dier. In dit artikel komen de vijf vrijheden aan bod. In artikel 2.1, 2.2 en 2.3 staat duidelijk beschreven wat voor activiteiten vallen onder dierenmishandeling, hoe het dier gehouden moet worden en waar voor de dieren ingezet mogen worden.⁵ De artikelen geven onder andere aan dat het welzijn van het dier niet benadeeld mag worden, de dieren op de juiste manier gehouden moeten worden, de juiste verzorging voor het dier niet onthouden mag worden en het dier niet gebruikt mag worden, mits het diersoort door het bestuur aangewezen is.

Ook in het Besluit houders van dieren staat in artikel 1.6, 1.7 en 1.8 beschreven hoe het dier gehouden, verzorgt en behuist dient te worden. In deze artikelen wordt onder andere beschreven dat de bewegingsvrijheid van het dier niet beperkt mag worden, het dier verzorgt moet worden door een persoon die de nodige kennis en vaardigheden bezit en de ruimte moet voldoen aan de ethologische en fysiologische behoeften van het dier. In artikel 3.1 wordt er specifiek gekeken naar het houden van een hond. Het artikel geeft een verbod op het vastleggen of in een ren houden van een hond tenzij er voldaan wordt aan de voorwaarden die beschreven staan in artikel 3.2 of 3.3.⁶

De overheid moet ervoor zorgen dat de verschillende wetten die opgesteld zijn gehandhaafd worden. Bij overtreding van de Wet dieren kunnen er boetes opgelegd worden. De hoogte van de boete is afhankelijk van de categorie waarin de overtreding valt. Daarnaast kan de boete verdubbeld worden als de overtreding grote gevolgen heeft voor de volksgezondheid, diergezondheid, dierenwelzijn of het milieu. Bij kleine gevolgen kan de boete worden gehalveerd. Ook bij een overtreding door een particulier kan de boete gehalveerd worden. (Verdaas & Teeven, 2012)

⁴ Cortisol - Hormoon dat wordt geproduceerd als je stress ervaart

⁵ Zie bijlage I - Onderdelen Wet dieren

⁶ Zie bijlage II - Onderdelen Besluit houders van dieren

2.5 Welfare Quality

Welfare Quality is een Europees onderzoeksprogramma dat is opgericht in 2004 en zich bezighoudt met het dierenwelzijn. Dit onderzoeksprogramma komt voort uit de behoefte van de consument voor het verbeteren van het dierenwelzijn bij het produceren van voedsel. (Welfare Quality®, 2004-2009) Door dit project zijn er verschillende protocollen opgesteld voor productiedieren (Blokhuys, 2008). In deze protocollen wordt er gekeken naar welzijnsprincipes en -criteria die vergelijkbaar zijn met de vijf vrijheden van Brambell. De welzijnsprincipes en welzijnscriteria staan hieronder weergegeven in tabel 2. De welzijnsprincipes worden verdeeld in vier onderdelen, namelijk goede voeding, goede huisvesting, goede gezondheid en normaal gedrag. Deze kunnen verder onderverdeeld worden in 12 verschillende welzijnscriteria. (Welfare Quality, 2009, p. 16)

Tabel 2: Welzijnsprincipes en criteria

Welijnsprincipes	Welijnscriteria
Goede voeding	1 Vrij van langdurige dorst
	2 Vrij van langdurige honger
Goede huisvesting	3 Comfortabel klimaat
	4 Comfortabel liggen en rusten
	5 Bewegingsvrijheid
Goede gezondheid	6 Vrij van wonden
	7 Vrij van ziekte
	8 Vrij van pijn door ingrepen en handelingen
Normaal gedrag	9 Expressie van sociaal gedrag
	10 Expressie van ander gedrag
	11 Goede mens-dier relatie
	12 Positieve emotionele toestand

Met behulp van de bovenstaande vier principes en de twaalf criteria heeft AWIN een protocol opgesteld voor paarden. In de eerste drie hoofdstukken van dit document staat informatie beschreven om het protocol te kunnen gebruiken. Het vierde en vijfde hoofdstuk bevatten de criteria waar scores op gegeven moeten worden en een beschrijving van de uitkomsten van het protocol. Als laatste heeft het document verschillende bijlagen waarop de scores bijgehouden kunnen worden.

Voor de verschillende testen die uitgevoerd moeten worden om de score bij het paard te bepalen staat in het document van het AWIN protocol een uitleg gegeven. Hierin wordt gebruik gemaakt van foto's, zodat er een vergelijking gemaakt kan worden met de paarden die onderzocht worden. Ook wordt er gebruik gemaakt van tabellen die bijvoorbeeld weergegeven hoe groot de box moet zijn bij de verschillende hoogtes van het paard.

In 2012 is er door de Wageningen UR Livestock Research een welzijnsmonitor ontwikkeld voor de paardenhouderij. Ook hierbij is er gebruik gemaakt van de methodiek die beschreven staat in de protocollen van Welfare Quality. In de welzijnsmonitor paardenhouderij worden er parameters gemeten aan het dier, in de omgeving van het dier en algemene kenmerken van het bedrijf en de paarden (Wageningen UR Livestock Research, 2012, p.3). De welzijnsmonitor paardenhouderij is vergelijkbaar met het protocol voor paarden dat is opgesteld door de AWIN.

3. Onderzoeksmethode

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de onderzoeksmethode die er gebruikt is bij het maken van het afstudeerwerkstuk. Er zal gedetailleerd beschreven worden hoe de verschillende onderzoeksmethodes toegepast zijn en bij een enquête of interview wordt er weergegeven welke vragen er gesteld zijn. Daarnaast zal worden beschreven hoe de resultaten geanalyseerd zijn.

3.1 Literatuuronderzoek

Bij het opstellen van het plan van aanpak is er al een deel van het literatuuronderzoek gedaan, wat staat weergegeven in hoofdstuk 2 Theoretisch kader. Voor dit literatuuronderzoek is er voornamelijk gebruik gemaakt van wetenschappelijke bronnen om een duidelijk beeld te krijgen wat er al bekend en onderzocht is met betrekking tot dierenwelzijn.

Alle bronnen die gebruikt zijn bij het vooronderzoek en in dit afstudeerwerkstuk zijn eerst beoordeeld op kwaliteit en relevantie voordat deze zijn gebruikt in het onderzoek. Dit geldt voor zowel de wetenschappelijke bronnen als de internetbronnen die gebruikt zijn.

De internetbronnen en wetenschappelijke bronnen zijn niet alleen afkomstig uit de Nederlandse database, maar er is ook gezocht in de buitenlandse database. Zo zijn er veel onderzoeken gebruikt die in het buitenland gedaan zijn en in het Engels zijn geschreven. Ook is er veel informatie verzameld uit Engelse internetbronnen.

3.2 Enquête

Om erachter te komen in hoeverre de welzijnsmonitor paardenhouderij bekend is en toegepast wordt bij zorgboerderijen is er een enquête uitgezet. Deze enquête staat weergegeven in bijlage III en bestond uit een korte inleiding over de welzijnsmonitor paardenhouderij en een aantal vragen.

De enquête is online gemaakt op thesistools.com. Om de enquête te kunnen verspreiden is er contact gelegd met Marianne van der Heijden van de Stichting Samenwerkende Zorgboeren Zuid (SZZ). Vervolgens heeft de SZZ de enquête verspreidt onder de bij hen aangesloten zorgboeren die in het bezit zijn van paarden⁷. Daarnaast is de enquête via mijn eigen netwerk verspreidt op Social Media.

3.3 Interview

Aan de hand van de enquête zijn er een aantal zorgboerderijen uitgekozen om een interview mee te doen. Afhankelijk van wat de zorgboerderij in de enquête had ingevuld is er via de telefoon of mail contact opgenomen met de zorgboerderij en is er een interview afgenomen. Daarnaast is er een interview afgenomen met de eigenaresse van AAI Centrum De Klimop. Om interviews af te nemen met zorgboerderijen waar er honden ingezet worden is er contact opgenomen via de mail.

In de interviews is voornamelijk gekeken naar welke richtlijnen er gemist worden bij de welzijnsmonitor paardenhouderij, welke richtlijnen er toegepast worden op de zorgboerderijen en of er kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar en verplicht gesteld moeten worden voor zorgboerderijen.

⁷ Zie bijlage IV - Contact SZZ

Als er contact is opgenomen via de telefoon is er gebruik gemaakt van een open interview, waarbij er een aantal hoofdvragen vast lagen en er aan de hand van de antwoorden dieper op de onderwerpen is ingegaan. Via de mail is er een vooraf vastgelegde vragenlijst⁸ opgestuurd en bij vragen is er opnieuw via de mail contact opgenomen.

3.4 Analysemethode

De enquête heeft 3 weken online gestaan waarna de resultaten zijn verzameld en deze geanalyseerd konden worden. De resultaten zijn ingevoerd in SPSS om hiermee kruistabellen te maken zodat er vergelijkingen gemaakt konden worden tussen het inzetten van de paarden, de bekendheid van de welzijnsmonitor paardenhouderij en het toepassen van de kwaliteitsrichtlijnen. Daarnaast zijn de waardes die uit de enquête zijn gekomen omgezet in percentages.

Nadat de interviews waren afgenomen zijn deze als eerst uitgetypt in een nieuw bestand (transcriptie). Hierdoor was er een duidelijk beeld welke antwoorden er waren gegeven op de gestelde vragen. Nadat de transcriptie was gemaakt zijn de belangrijkste zinnen in de interviews gemarkeerd. Deze zijn overgenomen in een tabel waarin de zinnen gecodeerd konden worden. Eerst is er een open codering gegeven aan alle belangrijke zinnen uit de interviews. De open coderingen zijn met elkaar vergeleken en er is een axiaal codering toegevoegd om de open coderingen samen te vatten in één woord of korte zin. Om conclusies te kunnen trekken is er selectief gecodeerd door de axiaal coderingen samen te voegen of het een andere benaming te geven. Aan de hand van de selectieve codering zijn er verbanden gezocht en conclusies getrokken.

⁸ Zie bijlage V - Vragenlijst interview

4. Bekendheid en gebruik welzijnsmonitor paardenhouderij

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de resultaten die voort komen uit de enquête die uitgezet is onder zorgboerderijen die in het bezit zijn van paarden. Aan de hand van deze resultaten zal er antwoord worden gegeven op de eerste deelvraag; "In hoeverre wordt het welzijnsprotocol voor paarden toegepast op zorgboerderijen?".

4.1 Bekendheid

De enquête over de bekendheid van de welzijnsmonitor paardenhouderij is door 20 zorgboerderijen ingevuld. Hieruit blijkt dat bij al deze zorgboerderijen de paarden ingezet worden bij activiteiten op de zorgboerderij. Bij het grootste gedeelte, namelijk 75% worden de paarden zelfs dagelijks ingezet bij de activiteiten. Echter is de welzijnsmonitor paardenhouderij niet bij al deze zorgboerderijen bekend. Bij 7 van de 15 zorgboerderijen waar de paarden dagelijks worden ingezet is de welzijnsmonitor paardenhouderij bekend (zie tabel 3). Dat wil dus zeggen dat iets meer dan de helft, namelijk 53,33% die dagelijks met paarden werken niet bekend zijn met de richtlijnen voor het houden en verzorgen van paarden die worden beschreven in de welzijnsmonitor paardenhouderij.

Tabel 3: Bekendheid vergeleken met het inzetten van paarden

				Aantal
Inzetten paarden	Ja, dagelijks	Bekendheid	Ja	7
			Nee	8
			Totaal	15
	Ja, zo nu en dan	Bekendheid	Ja	2
			Nee	3
			Totaal	5
	Nee	Bekendheid	Ja	0
			Nee	0
			Totaal	0

4.2 Toepassen

Bij de enquête is er niet alleen gekeken naar de bekendheid van de welzijnsmonitor paardenhouderij, maar ook naar het toepassen van de kwaliteitsrichtlijnen op de zorgboerderij. Hierbij geeft 30% aan dat zij de richtlijnen die worden beschreven in de welzijnsmonitor paardenhouderij toepassen op de zorgboerderij. Daarnaast zegt 35% dat ze helemaal geen kwaliteitsrichtlijnen toepassen op de zorgboerderij en maakt er 35% gebruik van andere kwaliteitsrichtlijnen. In deze laatste groep wordt er aangegeven dat zij voornamelijk gebruik maken van gezond verstand of dat zij hun eigen zienswijze volgen die is gegroeid door de eigen ervaringen met paarden.

Van de 9 zorgboerderijen die bekend zijn met de welzijnsmonitor paardenhouderij passen 3 zorgboerderijen de kwaliteitsrichtlijnen die hierin beschreven staan niet toe (zie tabel 4). Echter wordt er door 2 van deze 3 zorgboerderijen aangegeven dat er wel elementen uit de welzijnsmonitor paardenhouderij terug komen in de wijze waarop deze zorgboerderijen de paarden houden en verzorgen. Hieruit blijkt dat de kwaliteitsrichtlijnen die beschreven staan in de welzijnsmonitor paardenhouderij toepasbaar zijn op zorgboerderijen en dit ook gebeurt als de zorgboerderij hiermee bekend is. Van de 11 zorgboerderijen die niet bekend zijn met de welzijnsmonitor paardenhouderij gebruiken 7 zorgboerderijen geen richtlijnen en maken er 4 gebruik van andere richtlijnen voor het houden en verzorgen van paarden.

Tabel 4: Bekendheid vergeleken met het toepassen van de richtlijnen

				Aantal
Bekendheid	Ja	Toepassen van de richtlijnen	Ja	6
			Nee	0
			Nee, ik gebruik andere richtlijnen	3
			Totaal	9
	Nee	Toepassen van de richtlijnen	Ja	0
			Nee	7
			Nee, ik gebruik andere richtlijnen	4
			Totaal	11

4.3 Conclusie

Uit de enquête blijkt dat de welzijnsmonitor paardenhouderij bij een groot deel van de zorgboerderijen nog niet bekend is, ondanks dat de paarden op 75% van de zorgboerderijen dagelijks worden ingezet. Als de zorgboerderij wel bekend is met de welzijnsmonitor paardenhouderij worden de kwaliteitsrichtlijnen over het algemeen ook toegepast op het bedrijf. Zijn de zorgboerderijen hier nog niet bekend mee, dan gebruiken zij vaak helemaal geen kwaliteitsrichtlijnen.

5. Kwaliteitsrichtlijnen voor paarden

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar de kwaliteitsrichtlijnen die er nodig zijn voor paarden. Er wordt hierbij gebruikt gemaakt van literatuuronderzoek en de resultaten die naar voren zijn gekomen uit de afgenomen interviews met zorgboerderijen waar er paarden ingezet worden bij activiteiten. Daarnaast zal er een antwoord worden gegeven op de deelvraag; "Welke richtlijnen die betrekken hebben op een zorgboerderij worden in het welzijnsprotocol voor paarden gemist?".

5.1 Verschillende kwaliteitsrichtlijnen

Als er gezocht wordt naar kwaliteitsrichtlijnen voor paarden zijn er meerdere documenten te vinden waarin hier aandacht aan wordt besteed. Één van deze documenten is de welzijnsmonitor paardenhouderij waarin er gekeken wordt naar goede voeding, goede huisvesting, goede gezondheid en normaal gedrag. Naast de welzijnsmonitor paardenhouderij komen er in de resultaten van de enquête en in de interviews nog andere documenten naar voren waarin er kwaliteitsrichtlijnen zijn beschreven voor het houden, verzorgen en inzetten van paarden.

Zo heeft de Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra (FNRS) een sterrenstelsel voor ruitersportcentra waarin kwaliteitsrichtlijnen worden getoetst op het gebied van veiligheid, aansprakelijkheid en dierenwelzijn (Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra [FNRS], 2016). De Stichting Veilige Paardensport heeft een veiligheidscertificaat ontwikkeld waarbij er voldaan moet worden aan verschillende kwaliteitsrichtlijnen om de paardensport zo veilig mogelijk te maken (Stichting Veilige Paardensport [SVP], 2016). Hierbij wordt er gebruik gemaakt van een handboek waarin er onder andere aandacht wordt besteedt aan de manier van huisvesten van het paard en is er een brochure beschikbaar over de omgang met het paard. Wat minder bekend is de International Association of Human-Animal Interaction Organizations (IAHAIO). Dit is een overkoepelde organisatie die zich bezig houdt met de mens-dier relatie (International Association of Human-Animal Interaction Organizations [IAHAIO], 2016). Zo hebben zij in 2014 IAHAIO White Paper uitgebracht waarin de definities van Animal Assisted Interventions (AAI) en kwaliteitsrichtlijnen voor het inzetten van dieren bij activiteiten staan beschreven.

In al deze verschillende documenten zijn er overeenkomsten te vinden met de kwaliteitsrichtlijnen die beschreven staan in de welzijnsmonitor paardenhouderij. Toch worden er in de welzijnsmonitor door verschillende zorgboerderijen nog kwaliteitsrichtlijnen gemist over het gedrag, inzetten van paarden bij activiteiten en de mentale belasting voor het paard. Richtlijnen over gedrag en het inzetten van paarden komen wel voor in de andere documenten. Over de mentale belasting voor het paard zijn nog geen onderzoeken en dus ook geen richtlijnen beschikbaar.

Alle beschikbare kwaliteitsrichtlijnen uit de verschillende documenten zullen worden vergeleken met de welzijnsmonitor paardenhouderij waardoor er een nieuw document opgesteld kan worden met kwaliteitsrichtlijnen die toegepast kunnen worden op zorgboerderijen waar paarden ingezet worden bij activiteiten.

5.2 De kwaliteitsrichtlijnen

De kwaliteitsrichtlijnen die staan beschreven in de welzijnsmonitor paardenhouderij zullen worden besproken en gecombineerd en aangevuld worden met kwaliteitsrichtlijnen die te vinden zijn in de andere documenten die hierboven staan beschreven. De kwaliteitsrichtlijnen worden weergegeven als een vraag in tabel 5. Daarna zal er per kwaliteitsrichtlijn een korte beschrijving worden gegeven.

Tabel 5: Kwaliteitsrichtlijnen voor paarden

Kwaliteitsrichtlijnen voor paarden
Voldoet de box van het paard aan de huisvestingseisen?
Voldoet het stalklimaat op de zorgboerderij aan de gestelde eisen?
Krijgt het paard voldoende beweging per dag?
Kan het paard voldoende rusten in zijn box of op de paddock/wei?
Is het op de zorgboerderij mogelijk om het paard weidegang te bieden?
Wordt het paard voorzien van de juiste voeding?
Heeft het paard de beschikking tot schoon drinkwater?
Wordt het paard dagelijks gecontroleerd op afwijkende gezondheid?
Wordt het paard regelmatig gecontroleerd en gevaccineerd door een dierenarts?
Is het paard vrij van ongemakken die veroorzaakt zijn tijdens het inzetten bij activiteiten?
Worden er alleen paarden ingezet bij activiteiten die gewenst gedrag vertonen?
Beschikken de begeleiders bij de activiteiten met paarden over voldoende kennis met betrekking tot de welzijnsbehoeften van het paard?
Kan het paard op de zorgboerderij natuurlijk gedrag vertonen?
Is er een goede mens-dier relatie?

Voldoet de box van het paard aan de huisvestingseisen?

De meeste paarden worden gehuisvest in een individuele box waar zij een groot gedeelte van de dag doorbrengen. Voor elk paard moet er apart gekeken worden of de oppervlakte van de box groot genoeg is. De oppervlakte van de box wordt in tabel 6 weergegeven aan de hand van de schofthoogte van het paard (FNRS, 2016, p. 1).

Tabel 6: Box oppervlakte naar stokmaat

Soort	Box oppervlakte (m ²)
Pony's < 1,56 m	(2 x schofthoogte (m)) ²
Paarden > 1,56 m	10
Hoogdrachtige merrie	12
Merrie met veulen	12

De minimale hoogte van het plafond is 1,5 keer de schofthoogte van het paard. Bij pony's moet het plafond een minimum hoogte hebben van 1,8 meter en voor paarden is het minimum 3 meter. De hoogte van het plafond is belangrijk om hoofdletsel bij het paard te voorkomen als het dier bijvoorbeeld steigert. Daarnaast zorgt een hoger plafond voor een beter luchtcirculatie.

Paarden kunnen in groepsverband gehuisvest worden door middel van een loopstal, hit actief stal of paddock paradise. Voor de loopstal zijn kwaliteitsrichtlijnen opgesteld voor de grootte van de voerbak en oppervlakte per dier. Deze kwaliteitsrichtlijnen worden weergegeven in tabel 7 en 8.

Tabel 7: Lengte voerbak loopstal

	Lengte voerbak per dier (cm)
Tot 6 maanden	60
Tot 1 jaar	70
Tot 2 jaar	80
Tot 3 jaar	80

Tabel 8: Oppervlakte per dier loopstal

	Oppervlakte per dier (m ²)			
	Open loopstal (kunnen naar buiten)		Gesloten loopstal	
	Tot 5 paarden	Elk volgend paard	Tot 5 paarden	Elk volgend paard
Tot 6 maanden	4	3,5	8	7
Tot 1 jaar	6	5	12	10
Tot 2 jaar	7	6	14	12
Tot 3 jaar	8	7	16	14

In een loopstal moet er per 5 paarden ten minste één waterbak aanwezig zijn die minimaal 1 meter van de voerbakken bevestigd is. Daarnaast moet het ruwvoer over een groot oppervlak verspreid worden zodat alle paarden tegelijkertijd kunnen eten (zie afbeelding 1).

Afbeelding 1: Ruwvoer verspreiding loopstal

In een hit actief stal of paddock paradise vinden de paarden op verschillende plekken ruw- en krachtvoer en drinkwater. Het ruw- en krachtvoer wordt verdeeld over verschillende porties. De paarden zijn veel in beweging door de afstanden die zij af moeten leggen tussen de verschillende plekken waar zij de beschikking hebben over voer of water.

Voldoet het stalklimaat op de zorgboerderij aan de gestelde eisen?

Om te voorkomen dat het paard luchtwegproblemen of ander gezondheidsklachten krijgt is het belangrijk dat het stalklimaat voldoet aan de gestelde eisen. Hierbij wordt er gekeken naar de omgevingstemperatuur, luchtvochtigheid, luchtkwaliteit, ventilatie, tocht en licht.

Voor een paard is 10 tot 15 °C de ideale omgevingstemperatuur. Nog belangrijker dan het temperatuur niveau is dat er geen temperatuurschommelingen plaatsvinden in de stal. De ideale luchtvochtigheid voor paarden is 60 tot 70%. Dit wil zeggen dat er 60% van de maximaal mogelijke waterdamp aanwezig is in de lucht. Een hoge luchtvochtigheid kan zorgen voor ademhalingsproblemen en een lage luchtvochtigheid kan hoest veroorzaken. In tabel 9 staat de temperatuur, maximale waterdamp en optimale luchtvochtigheid (RV) weergegeven.

Tabel 9: Maximale en optimale hoeveelheid waterdamp per temperatuur

Temperatuur (°C)	Waterdamp (g/m ³)	Waterdamp bij RV 60% (g/m ³)
30	27,6	16,56
25	22,4	13,44
20	17,3	10,38
15	12,9	7,74
10	9,4	5,64

5	6,8	4,08
0	4,9	2,94
-5	3,3	1,98
-10	2,2	1,32
-15	1,4	0,84
-20	0,9	0,54

Naast de temperatuur en luchtvochtigheid wordt er gekeken naar de kwaliteit van de lucht. Hierbij wordt er gekeken naar de concentratie gassen die aanwezig zijn in de lucht zoals ammoniak (Wageningen UR Livestock Research, 2012, p.12). Hoe minder gassen er aanwezig zijn, hoe beter de luchtkwaliteit.

Ook moet er een goede ventilatie aanwezig zijn in de stallen. Door ventilatie wordt de waterdamp, warmte en gassen afgevoerd en wordt er verse lucht aangevoerd. Per uur moet de lucht in de stal 6 tot 8 keer ververs worden. Wel moet er op gelet worden dat er door de ventilatie geen hogere luchtsnelheid dan 0,2 meter per seconde wordt behaald. Dit wordt tocht genoemd en kan hoesten, longontsteking en andere ongemakken veroorzaken bij het paard. Als laatste hebben paarden behoefte aan licht. De UV stralen spelen een rol bij het aanmaken van vitamine D3. De minimum lichtsterkte gedurende de dag is 15 lux. (FNRS, 2016, p. 1-2)

Krijgt het paard voldoende beweging per dag?

Paarden die in een individuele box worden gehouden moeten minimaal 4 uur per dag beweging krijgen buiten de box (FNRS, 2016, p.1). Dit kan gedaan worden door het paard in de wei of paddock te zetten. Ook door het paard te trainen krijgt het dier beweging.

Kan het paard voldoende rusten in zijn box of op de paddock/wei?

De box van het paard moet een rustplek zijn voor het paard. Het is daarom belangrijk dat het rond de stal rustig is. Ook moet er in de box een bodembedekking liggen en moeten er voldoende droge en schone plekken aanwezig zijn zodat het paard kan liggen als hij hier behoefte aan heeft. (Wageningen UR Livestock Research, 2012, p.11)

Afbeelding 2: Verschillende soorten bodembedekking

Is het op de zorgboerderij mogelijk om het paard weidegang te bieden?

In de natuur zijn paarden 14 tot 16 uur per dag aan het grazen en bewegen. Daarom moet er op de zorgboerderij gekeken worden of het mogelijk is om de paarden weidegang te bieden. Bij de weidegang moet ernaar gekeken worden dat het paard voldoende ruimte heeft, het gras een goede kwaliteit heeft, de weide onderhouden wordt en er voldoende schuilmogelijkheden zijn.

Als een paard dag en nacht op de wei staat en deze niet bijgevoerd wordt heeft het paard 1 hectare (10.000 m²) aan weide nodig. Wanneer er wel bijgevoerd wordt kunnen er op een weide van 1 hectare 4 paarden staan. Paarden hebben gras nodig dat suiker- en eiwitarm is, want als paarden teveel suikers binnen krijgen kan dit hoefbevangenheid veroorzaken. (FNRS, 2016, p.1).

Om de weide te onderhouden kan het weiland elk jaar opnieuw ingezaaid of doorgezaaid worden. Iedere dag moet de mest van de paarden van de weide worden verwijderd of moeten de paarden elke vier weken verwisseld worden van weide. Dit wordt gedaan om besmetting met wormen via de mest zoveel mogelijk te voorkomen. Ook het herkennen en verwijderen van planten die giftig zijn voor paarden is onderdeel van de weidegang voor paarden. Als laatste moeten er schuilmogelijkheden geboden worden tegen de zon, regen en wind. Dit kan gedaan worden door middel van een schuilstal of door natuurlijke beschutting zoals bomen en struiken. (FNRS, 2016, p. 1)

Wordt het paard voorzien van de juiste voeding?

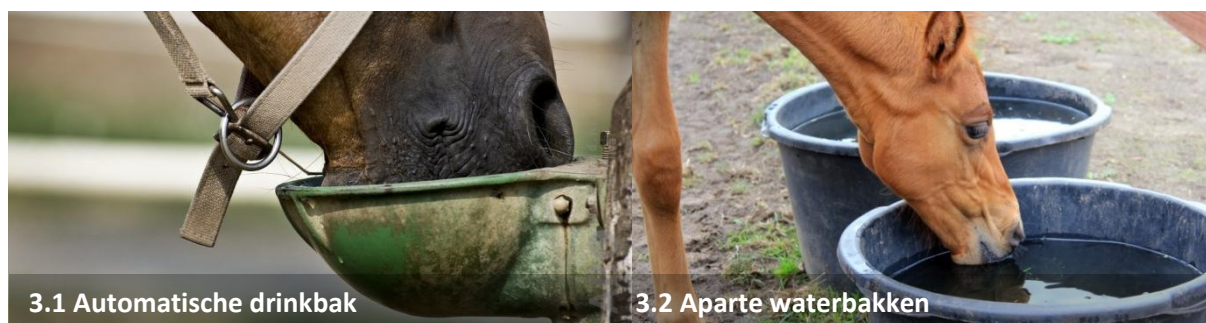
Om ervoor te zorgen dat het paard op het juiste gewicht blijft en voldoende energie heeft om arbeid te kunnen verrichten moet het paard voorzien worden van de juiste voeding. Het rantsoen van een paard bestaat uit ruwvoer en krachtvoer (Wageningen UR Livestock Research, 2012, p.8).

Met behulp van verschillende voedingsberekeningen op internet zoals de voedingscalculator van Paard Natuurlijk kan er per paard uitgerekend worden hoeveel ruw- en krachtvoer het paard nodig heeft (Paard Natuurlijk, 2016). Ook is het mogelijk om een specialist in voeding voor paarden langs te laten komen op het bedrijf om zo de voedingsbehoeftes van de paarden te laten achterhalen.

Paarden moeten de hele dag door of meerdere malen per dag beschikken over ruwvoer. M. Zoon geeft in het afgenomen interview aan dat er in het keurmerk welzijn paard staat dat er eerst ruwvoer moet worden gegeven voordat er krachtvoer gevoerd kan worden⁹. Door de vezels in het ruwvoer wordt de spijsvertering vertraagd en kan het krachtvoer beter opgenomen worden.

Heeft het paard de beschikking tot schoon drinkwater?

Voor zowel de paarden die in een box staan als de paarden die op de wei of paddock staan moet er altijd toegang zijn tot schoon drinkwater (Wageningen UR Livestock Research, 2012, p.9-10). Als het paard niet voldoende beschikking heeft over schoon drinkwater kan het paard uitdrogen. Is het drinkwater vervuild dan kan dit gezondheidsproblemen als gevolg hebben.

Afbeelding 3: Verstrekken van schoon drinkwater

Wordt het paard dagelijks gecontroleerd op afwijkende gezondheid?

Door dagelijks de gezondheid van het paard te controleren kan een afwijkende gezondheid snel geconstateerd worden en kan er snel ingegrepen worden als dit nodig is. Bij het controleren van de gezondheid van de paarden moet er gelet worden op huidbeschadigingen, verwondingen en ziekte.

⁹ Zie bijlage VII - Transcriptie interviews

Huidbeschadigingen en verwondingen worden vaak opgemerkt tijdens het poetsen van het paard. Onnatuurlijk verkregen witte haren kunnen erop duiden dat het tuig van het paard niet passend is waardoor er drukplekken worden veroorzaakt die leiden tot de witte haren. Daarnaast moet er gekeken worden naar kale plekken, zwellingen, schaafplekken en wonden waarbij de huid open is. Het is ook mogelijk dat het paard inwendig verwondingen heeft of de hoeven niet goed verzorgd zijn waardoor het dier kreupel loopt.

Afbeelding 4: Huidbeschadigingen en verwondingen

Afbeelding 5: Aandoeningen aan de benen en hoeven

Om erachter te komen of het paard ziek is kan er gekeken worden naar de algemene uitstraling van het dier, de manier van ademhalen, hoesten, neusuitvloeiing, ooguitvloeiing, irritatie van de huid, schuurplekken op de staart en manen, jeuk en de conditie van de vacht (Wageningen UR Livestock Research, 2012, p.15-25). Is een van deze symptomen aanwezig of anders dan normaal, dan is het mogelijk dat het paard ziek is en is het aan te raden om een dierenarts langst te laten komen.

Afbeelding 6: Algemene uitstraling

Wordt het paard regelmatig gecontroleerd en gevaccineerd door een dierenarts?

Om de kans op verschillende ziektes en zoönosen bij een paard te verkleinen moet de dierenarts regelmatig langs komen om de algehele gezondheid van het paard te controleren en het paard te vaccineren (IAHAIO, 2014, p. 7). Een vaccinatie die jaarlijks aan het paard gegeven moet worden is bijvoorbeeld influenza.

Is het paard vrij van ongemakken die veroorzaakt zijn tijdens het inzetten bij activiteiten?

Het is mogelijk dat er tijdens het inzetten van paarden bij activiteiten ongemakken bij het paard ontstaan. Door voldoende kennis te hebben over de mogelijkheden en onmogelijkheden van het paard en hier bewust mee bezig te zijn kan voorkomen worden dat er bij het paard ongemakken ontstaan wanneer deze ingezet wordt bij activiteiten.

Als het paard wordt bereden moet er gelet worden op het gewicht dat het paard moet dragen. Uit onderzoek is gebleken dat paarden tussen de 15 en 20% van hun eigen lichaamsgewicht kunnen dragen (FNRS, 2016, p. 1; Powell, Bennett, Wimbush, Peeples & Duthie, 2008, p. 28). Hierbij moet wel rekening gehouden worden met de conditie en leeftijd van het paard en de duur van de arbeid. Ook moet het harnachement meegerekend worden bij het totale gewicht dat het paard kan dragen.

De begeleider die aanwezig is bij de activiteit met het paard is op de hoogte van de grenzen van het dier. Zo wordt het paard niet gevraagd om een fysiek moeilijke of stressvolle oefening uit te voeren of om een onnatuurlijke houding aan te nemen en mag het paard niet op een ongepaste manier behandeld worden waardoor zowel mens als dier in gevaar kunnen komen (IAHAIO, 2014, p. 6-7). Om te voorkomen dat het paard geplaagd wordt tijdens de activiteit moet de begeleider altijd toezicht houden op het paard en de cliënt.

De begeleider is ten allen tijden verantwoordelijk voor het welzijn van het paard tijdens de activiteit. Er moet dan ook voor gezorgd worden dat het dier voor de arbeid voldoende uitgerust, gezond en op zijn gemak is en dat het dier goed verzorgd wordt voor en na de activiteit. De paarden mogen niet overwerkt of overbelast worden door een tijdslimiet van de activiteit in te stellen. (IAHAIO, 2014, p. 7)

Worden er alleen paarden ingezet bij activiteiten die gewenst gedrag vertonen?

Ondanks dat het paard door de eigenaar wordt gezien als een geschikt paard is het verstandig om het gedrag en karakter van het paard te laten evalueren door een dierenarts of gedragsdeskundige. Aan de hand hiervan kan er een keuze gemaakt worden of het paard wel of niet geschikt is om in te zetten bij activiteiten op de zorgboerderij. Door het gedrag regelmatig te laten controleren kan er getoetst worden of het paard geschikt is om in te blijven zetten bij activiteiten. (IAHAIO, 2014, p. 6)

Daarnaast moet er voordat het paard wordt ingezet bij de activiteit door de begeleider een inschatting gemaakt worden of het dier op dat moment gewenst gedrag vertoont. Wanneer de begeleider vindt dat het dier geen geschikt gedrag vertoont kan het paard niet ingezet worden bij de activiteit.

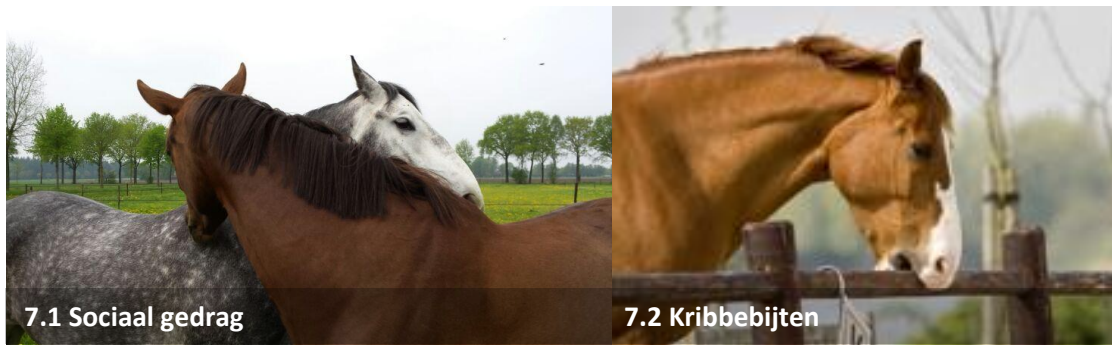
Beschikken de begeleiders bij de activiteiten met paarden over voldoende kennis met betrekking tot de welzijnsbehoeften van het paard?

Als de paarden op de zorgboerderij worden ingezet bij activiteiten is het belangrijk dat de begeleiders van de activiteiten kennis bezitten over de welzijnsbehoeften van een paard. Begeleiders kunnen hiervoor een training over gedrag bij paarden volgen. De begeleiders zullen dan in staat zijn om signalen bij het paard zoals stress en ongemak te kunnen lezen en kunnen aan de hand daarvan op de juiste manier handelen.

Kan het paard op de zorgboerderij natuurlijk gedrag vertonen?

Net als in het wild moet een paard dat ingezet wordt op de zorgboerderij natuurlijk gedrag kunnen vertonen. Hierbij kan er gekeken worden naar sociaal gedrag en afwijkend gedrag (Wageningen UR Livestock Research, 2012, p.30-32). Paarden zijn van nature kuddedieren en daarom is het belangrijk dat zij sociaal gedrag kunnen vertonen met soortgenoten.

Als het dier afwijkend gedrag vertoont zoals kribbebijten of weven kan dit erop duiden dat er niet wordt voldaan aan zijn welzijnsbehoefte. Het is verstandig om te achterhalen waar het afwijkende gedrag van het paard vandaan komt, zodat er maatregelen kunnen worden genomen.

Afbeelding 7: Sociaal en afwijkend gedrag

Is er een goede mens-dier relatie?

Als de paarden worden ingezet bij activiteiten op de zorgboerderij is het belangrijk dat er een goede mens-dier relatie is. Als het paard agressief gedrag vertoont of bang is voor de mens kan er worden gezegd dat de mens-dier relatie slecht is. Dit paard is dan ook niet geschikt om in te zetten bij activiteiten op de zorgboerderij.

5.3 Conclusie

In de welzijnsmonitor paardenhouderij worden al veel kwaliteitsrichtlijnen behandeld die betrekking hebben op zorgboerderijen. Toch worden er in de welzijnsmonitor door verschillende zorgboerderijen kwaliteitsrichtlijnen gemist over het gedrag, inzetten van paarden bij activiteiten en de mentale belasting voor het paard. Hierdoor worden er door deze zorgboerderijen gebruik gemaakt van andere documenten van onder andere de FNRS en IAHAIO.

Volgens M. Zoon en P. Rutgers die de documenten van de FNRS of IAHAIO gebruiken zijn die documenten op zich voldoende als er gekeken wordt naar de kwaliteitsrichtlijnen. De kwaliteitsrichtlijnen die hierin beschreven staan zijn namelijk strenger of uitgebreider dan de richtlijnen van de welzijnsmonitor paardenhouderij¹⁰. Voor de mentale belasting voor het paard zijn nog geen onderzoeken beschikbaar waardoor hiervoor ook nog geen kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar zijn of opgesteld kunnen worden.

¹⁰ Zie bijlage VII - Transcriptie interviews

6. Kwaliteitsrichtlijnen voor honden

In dit hoofdstuk zal worden beschreven welke kwaliteitsrichtlijnen er nodig zijn voor honden. Hierbij wordt er gebruik gemaakt van literatuuronderzoek en de resultaten die naar voren zijn gekomen in de afgenomen interviews met zorgboerderijen die in het bezit zijn van honden. Daarnaast zal er antwoord worden gegeven op de deelvraag; "Hoe kunnen er richtlijnen opgesteld worden voor honden die ingezet worden bij activiteiten op zorgboerderijen?".

6.1 Inzetten van honden bij activiteiten

Op veel zorgboerderijen in Nederland zijn er honden aanwezig op het bedrijf. Echter worden deze honden niet altijd ingezet bij activiteiten op de zorgboerderij. Hierbij kan er gekeken worden naar de hond als therapiedier of als gezelschapsdier. De hond wordt gezien als therapiedier als deze bewust wordt ingezet bij de activiteiten om samen met de deelnemer te werken aan vooraf opgestelde doelen. Wordt de hond verzorgd door de deelnemers, mogen ze ermee spelen, borstelen en wandelen, maar wordt hij niet bewust ingezet om te werken aan vooraf opgestelde doelen dan is het een gezelschapsdier. De meeste honden die te vinden zijn op zorgboerderijen zijn gezelschapsdieren.

6.2 Bestaande kwaliteitsrichtlijnen

Zoals hierboven staat beschreven zijn de meeste honden die op zorgboerderijen in Nederland te vinden zijn gezelschapsdieren. Voor alle honden die te vinden zijn op een zorgboerderij, dus voor zowel de therapiedieren als gezelschapsdieren, moeten kwaliteitsrichtlijnen worden opgesteld. Omdat de gezelschapsdieren niet worden ingezet bij activiteiten op de zorgboerderij zullen niet alle richtlijnen hierop van toepassing zijn.

De kwaliteitsrichtlijnen die zijn opgesteld door de IAHAIO gelden voor verschillende diersoorten en kunnen ook toegepast worden op de hond. Daarnaast kan er gekeken worden naar de kwaliteitsrichtlijnen uit het Quality Protocol voor asielhonden en de richtlijnen die zijn opgesteld door de Research Animal Department van de RSPCA. Deze documenten kunnen met elkaar vergeleken worden en hieruit kunnen kwaliteitsrichtlijnen worden opgesteld die toepasbaar zijn voor honden op de zorgboerderij.

6.3 De kwaliteitsrichtlijnen

De kwaliteitsrichtlijnen die staan beschreven in de verschillende documenten zullen worden bekeken en worden beoordeeld of deze relevant zijn voor honden op een zorgboerderij. De kwaliteitsrichtlijnen worden weergegeven als een vraag in tabel 10. Daarna zal er per kwaliteitsrichtlijn een korte beschrijving worden gegeven.

Tabel 10: Kwaliteitsrichtlijnen voor honden

Kwaliteitsrichtlijnen voor honden
Voldoet de ren of bench van de hond aan de eisen?
Kan de hond voldoende rusten op een comfortabele plek?
Is de hond gesocialiseerd met andere honden en mensen?
Is de hond op de juiste manier getraind?
Wordt de hond meerdere malen per dag uitgelaten?
Krijgt de hond dagelijks de juiste voeding?
Heeft de hond de beschikking tot schoon drinkwater?
Wordt de hond dagelijks gecontroleerd op een afwijkende gezondheid?
Wordt de hond regelmatig gecontroleerd en gevaccineerd door een dierenarts?

Worden er alleen honden ingezet bij activiteiten die gewenst gedrag vertonen?
Beschikken de begeleiders bij de activiteiten met honden over voldoende kennis met betrekking tot de welzijnsbehoeften van de hond?
Kan de hond op de zorgboerderij natuurlijk gedrag vertonen?
Is er toezicht aanwezig als de deelnemers in dezelfde ruimte zijn als de hond?
Zijn er regels aanwezig op het bedrijf voor de omgang met de hond?

Voldoet de ren of bench van de hond aan de eisen?

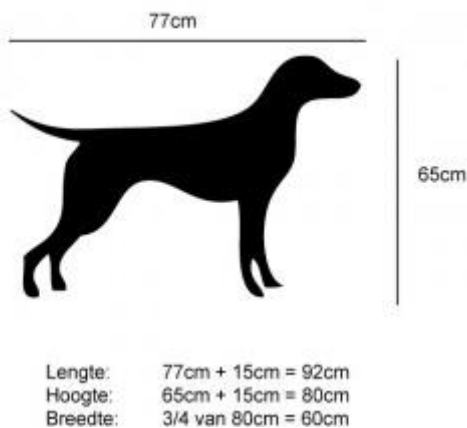
Er zijn verschillende manieren om honden te houden op een zorgboerderij. Ze kunnen gehouden worden in een ren, los over het terrein lopen of los worden gehouden in het pand van de zorgboerderij. Als de honden los over het terrein of in het pand mogen lopen is er vaak een bench aanwezig waar de hond in gehouden kan worden als dat nodig is.

Als de honden in een ren wordt gehouden moet de ren groot genoeg zijn. Hierbij wordt er gekeken naar het gewicht van de honden die aanwezig zijn in de ren en de hoeveelheid honden (Barnard, Pedernera, Velarde & Dalla Villa, 2014, p. 20). Aan welke eisen de ren moet voldoen staat weergegeven in tabel 11. De ren moet een stevige en vlakke ondergrond hebben, waar de honden niet op uitglijden (Research Animals Department, RSPCA, 2011, p. 2).

Tabel 11: Grootte van de ren

Gewicht hond (kg)	Minimale grootte voor 1 tot 2 honden (m ²)	Minimale grootte per toegevoegde hond (m ²)	Minimale hoogte (m)
Tot 20	4	2	2
Meer dan 20	8	4	2

Om de grootte van de bench te berekenen moet er per hond worden gekeken naar de hoogte en lengte van de hond. Bij zowel de hoogte als de lengte van de hond moet 15 cm worden opgeteld. De breedte wordt berekend door 3/4 van de hoogte te nemen (zie afbeelding 8).

Afbeelding 8: Benchgrootte berekenen

Kan de hond voldoende rusten op een comfortabele plek?

Honden moeten de mogelijkheid hebben om op een plek te rusten en zich af kunnen zonderen als hij geen behoefte heeft aan interactie met de mens of een andere hond. De hond moet comfortabel kunnen liggen op een droge en warme plek (Research Animals Department, RSPCA, 2011, p. 2; Barnard et al., 2014, p. 22). Dit kan gedaan worden door een kussen, kleed, mand of bench neer te zetten voor de hond. Ook moet erop gelet worden dat er geen scherpe randen of uitsteeksels zijn op de plek waar de hond kan rusten.

Is de hond gesocialiseerd met andere honden en mensen?

Als de hond wordt ingezet bij activiteiten op de zorgboerderij komt deze in contact met de deelnemer en begeleider en is er dus een goede mens-dier relatie nodig. Daarnaast is er tijdens het wandelen mogelijk contact met andere onbekende honden. De hond moet goed gesocialiseerd zijn met andere honden en mensen om te voorkomen dat de hond een ongewenste reactie vertoont, zoals het aanvallen van een persoon of hond (Research Animals Department, RSPCA, 2011, p. 3).

Is de hond op de juiste manier getraind?

Naast een goede mens-dier relatie moeten de honden ook op de juiste manier getraind worden. Dit wordt gedaan door positieve bekrachtiging. Door de honden goed te trainen zullen ze niet alleen naar de eigenaar luisteren, maar ook naar de deelnemers. Hierbij kan gedacht worden aan het naar de plaats sturen tijdens het eten, maar ook het terugroepen van de hond tijdens het wandelen (Research Animals Department, RSPCA, 2011, p. 3).

Wordt de hond meerdere malen per dag uitgelaten?

Honden moeten meerdere malen per dag uitgelaten worden. Tijdens het uitlaten van de hond kan het dier zijn behoefte doen en kan hij zijn energie kwijt. De hond moet over de hele dag verspreid meerdere malen uitgelaten worden. Het wordt aangeraden om de hond 3 à 4 keer per dag uit te laten, waarvan één langere wandeling (Dierenkliniek Putten, 2016).

Krijgt de hond dagelijks de juiste voeding?

Om ervoor te zorgen dat de hond op het juiste gewicht blijft en alle voedingsstoffen binnen krijgt die het dier nodig heeft moet hij voorzien worden van de juiste voeding (Barnard et al., 2014, p. 17). Het rantsoen van honden bestaat uit vaste brokken of nat voer waar zij 2 keer per dag de juiste hoeveelheid van moeten krijgen. Het voer van honden wordt ingedeeld naar leeftijd, ras en aandoening. Verschillende rassen en leeftijdsgroepen hebben namelijk een andere voedingsbehoefte. Daarnaast zijn er verschillende soorten dieetvoeding voor honden met een aandoening zoals nierproblemen of overgewicht.

Afbeelding 9: Verschillende soorten voeding

Heeft de hond de beschikking tot schoon drinkwater?

De hond moet beschikking hebben over schoon drinkwater om uitdroging te voorkomen. De waterbakken moeten regelmatig gecontroleerd worden op uitwerpselen, schimmel en scherpe randen (Barnard et al., 2014, p. 24). Daarnaast moet het water regelmatig ververs worden.

Wordt de hond dagelijks gecontroleerd op een afwijkende gezondheid?

Door dagelijks de gezondheid van de hond te controleren kan een afwijkende gezondheid snel geconstateerd worden en kan er snel ingegrepen worden als dit nodig is. Bij het controleren van de gezondheid van honden moet er gelet worden op verwondingen, haarverlies, zwelling, parasieten, verlamming of ziekte (Barnard et al., 2014, p. 32-36).

Afbeelding 10: Verwondingen hond

Als de hond last heeft van een verlamming kan het dier mogelijk een van zijn ledematen niet meer bewegen of is het helemaal niet meer mogelijk voor de hond om op te staan. Bij ziekte van de hond kan er gekeken worden naar de algemene uitstraling, levendigheid en uitwerpselen van de hond en de lust om te blijven eten en drinken.

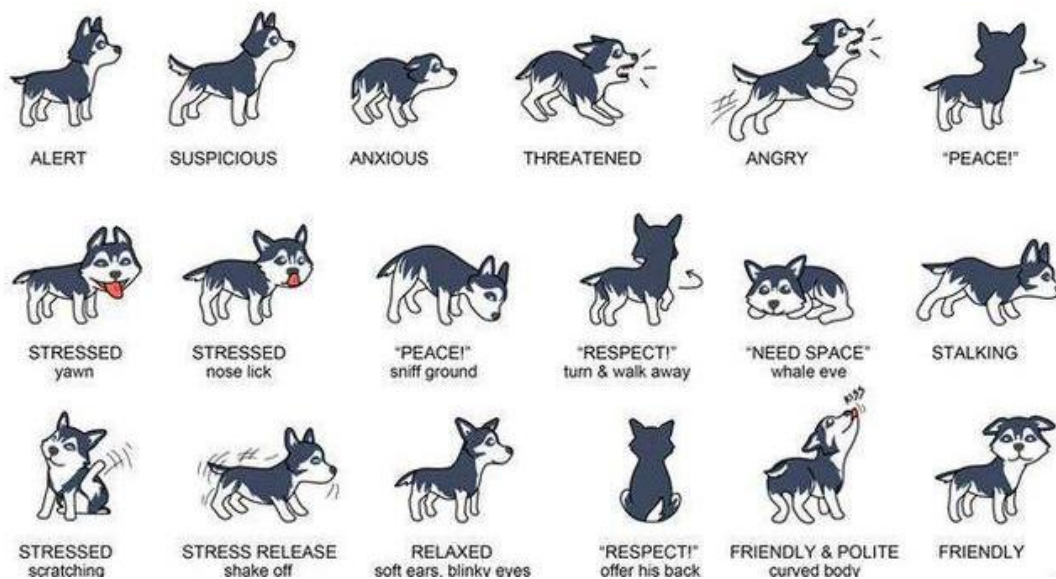
Wordt de hond regelmatig gecontroleerd en gevaccineerd door een dierenarts?

Om de kans op verschillende ziektes en zoönosen bij een hond te verkleinen moet de dierenarts regelmatig bezocht worden om de algehele gezondheid van de hond te controleren en het dier te vaccineren (IAHAIO, 2014, p.7). Honden moeten 3 à 4 keer per jaar ontwormd worden en krijgen jaarlijks een vaccinatie voor de ziekte van Weil (Medisch Centrum voor Dieren, 2016).

Worden er alleen honden ingezet bij activiteiten die gewenst gedrag vertonen?

Ondanks dat de hond door de eigenaar wordt gezien als een geschikte hond is het verstandig om het gedrag en karakter van het dier te laten evalueren door een dierenarts of gedragsdeskundigen. Aan de hand van de evaluatie kan er een keuze worden gemaakt of de hond wel of niet geschikt is om in te zetten bij activiteiten op de zorgboerderij. Door het gedrag regelmatig te laten controleren kan er getoetst worden of de hond geschikt is om in te blijven zetten bij activiteiten. (IAHAIO, 2014, p. 6)

Daarnaast moet er voordat de hond wordt ingezet bij de activiteit door de begeleider een inschatting worden gemaakt of het dier op dat moment gewenst gedrag vertoont. Wanneer de begeleider vindt dat het dier geen geschikt gedrag vertoont kan de hond niet worden ingezet tijdens een activiteit. In afbeelding 11 staan voorbeelden van lichaamstaal die een hond gebruikt bij verschillende soorten gedrag.

Afbeelding 11: Lichaamstaal bij gedrag van de hond

Beschikken de begeleiders bij de activiteiten met honden over voldoende kennis met betrekking tot de welzijnsbehoeften van de hond?

Als de honden op de zorgboerderij worden ingezet bij activiteiten is het belangrijk dat de begeleiders van de activiteiten kennis bezitten over de welzijnsbehoeften van een hond. Ook moeten de begeleiders kennis hebben over de mogelijkheden en onmogelijkheden van de hond. Begeleiders kunnen bijvoorbeeld een training volgen over gedrag bij honden. De begeleiders zullen dan in staat zijn om signalen van de hond zoals stress en ongemak te kunnen lezen en kunnen aan de hand daarvan op de juiste manier handelen.

Kan de hond op de zorgboerderij natuurlijk gedrag vertonen?

Honden zijn sociale dieren en zijn daarom graag in contact met soortgenoten of de mens en moeten dit natuurlijke gedrag kunnen vertonen (Research Animals Department, RSPCA, 2011, p. 2). Hierbij kan er gekeken worden naar sociaal gedrag en afwijkend gedrag.

Afbeelding 12: Sociaal gedrag

Als de hond afwijkend gedrag vertoont zoals overmatig blaffen, rondjes lopen, ronddraaien, tegen de muur springen en doelloos heen en weer lopen kan dit erop duiden dat er niet wordt voldaan aan de welzijnsbehoefte (Research Animals Department, RSPCA, 2011, p. 4; Barnard et al., 2014, p. 26). Ook is het mogelijk dat de hond zichzelf overmatig blijft likken/bijten waardoor er wondjes kunnen ontstaan of dat het dier bijvoorbeeld de vloer blijft likken of krabben. Het is dan verstandig om te achterhalen waar het afwijkende gedrag van de hond vandaan komt, zodat er maatregelen genomen kunnen worden.

Afbeelding 13: Afwijkend gedrag

Is er toezicht aanwezig als de deelnemers in dezelfde ruimte zijn als de hond?

Het kan voorkomen dat de lichaamstaal van de hond niet goed wordt begrepen door de deelnemers waardoor zij toch het dier willen aaien terwijl deze zich bedreigt voelt. De hond zou hierop kunnen reageren door te bijten. Om ongelukken te voorkomen moet er toezicht aanwezig zijn als de hond en de deelnemers zich in dezelfde ruimte bevinden. De begeleiding kan zo de deelnemers erop wijzen als de hond op dat moment bijvoorbeeld niet geaaid wilt worden.

Zijn er regels aanwezig op het bedrijf voor de omgang met de hond?

Om voor de deelnemers duidelijk te maken hoe er moet worden omgegaan met de hond moeten er regels opgesteld worden op het bedrijf. Hierin kan beschreven worden dat er altijd toezicht aanwezig moet zijn als de deelnemers zich in dezelfde ruimte bevinden als de hond, je de hond niet om zijn nek mag hangen en je hem met rust moet laten als hij ligt te rusten in zijn mand/bench.

Deze regels zorgen dus voor duidelijkheid naar de deelnemers en zorgt ervoor dat de hond op de juiste manier behandeld wordt. Aan de hand van de doelgroep kan er gekozen worden om de regels op te hangen of om deze regelmatig in de groep te bespreken. Dit zorgt ervoor dat iedereen bekend is met de regels en elkaar erop aan kan spreken als iemand zich hier niet aan houdt.

6.4 Conclusie

Voor het houden en verzorgen van honden zijn nog geen kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar. Er zijn wel kwaliteitsrichtlijnen voor honden die gehouden worden in een asiel. Een deel van deze kwaliteitsrichtlijnen kunnen ook gebruikt worden bij het opstellen van kwaliteitsrichtlijnen voor honden op een zorgboerderij. Ook hebben de richtlijnen die staan beschreven in White Paper van de IAHAIO betrekken op meerdere diersoorten die ingezet worden bij interventies. Aan de hand van de bestaande kwaliteitsrichtlijnen voor asielhonden, de richtlijnen van de IAHAIO en de regels die zijn opgesteld door zorgboerderijen waar honden aanwezig zijn kunnen er kwaliteitsrichtlijnen worden opgesteld voor honden die ingezet worden bij activiteiten op de zorgboerderij.

7. Welzijn van paarden en honden op de zorgboerderij

In dit hoofdstuk wordt er gekeken naar wat zorgboerderijen belangrijk vinden als zij kijken naar het dierenwelzijn van de paarden of honden die aanwezig zijn op de zorgboerderij. Er wordt hierbij gebruik gemaakt van de resultaten die zijn gevonden in de interviews. Daarnaast zal er antwoord worden gegeven op de deelvraag: "In hoeverre wordt er op de zorgboerderij rekening gehouden met het welzijn van de paarden of honden als deze ingezet worden bij activiteiten?".

7.1 Bewustzijn zorgboerderijen

De geïnterviewde zorgboerderijen die paarden en/of honden inzetten bij activiteiten op de zorgboerderij zijn zich allen bewust van het welzijn van de dieren. Ze zijn hier dagelijks mee bezig en het welzijn van de dieren wordt erg belangrijk gevonden. Er wordt zelfs door zorgboerderij Klaterspel (Bijlage VII) gezegd dat als het welzijn van het dier niet goed is, deze niet lekker in zijn vel zit en dan ook geen contact kan maken met de deelnemers.

Als er wordt gekeken naar het welzijn van de paarden en honden op de zorgboerderijen worden er op verschillende aspecten gelet. Het belangrijkste wat in drie van de vier interviews genoemd wordt is de algehele gezondheid van het dier. Daarnaast vind men het belangrijk dat er voldoende vers drinken en voeding is. De verzorging, huisvesting en de hoeveelheid beweging zijn ook aspecten waarop gelet moet worden als het gaat om het welzijn van het dier. Als laatste wordt er in het interview met paard als NABOR (Bijlage VII) nog gesproken over de mentale stabiliteit en eigenheid van het paard. Er moet dus niet alleen naar de buitenkant en omgeving van het dier gekeken worden, maar ook naar het innerlijk.

7.2 Kwaliteitsrichtlijnen voor zorgboerderijen

Zorgboerderijen moeten niet alleen bewust zijn van het welzijn van de paarden en/of honden op het bedrijf, maar ook een positieve houding tegenover het beschikbaar en mogelijk verplicht stellen van kwaliteitsrichtlijnen kan een bijdrage leveren aan het welzijn van paarden en honden. Drie van de geïnterviewde zorgboerderijen (Bijlage VII) geven aan dat het belangrijk is om kennis te delen en hebben een positieve houding tegenover het beschikbaar stellen van kwaliteitsrichtlijnen. Deze positieve houding komt voornamelijk voort uit eigen ervaringen of het horen van ervaringen van anderen. Echter komt het ook voor dat er een negatieve houding is tegenover het beschikbaar stellen van de kwaliteitsrichtlijnen. Volgens de geïnterviewde zorgboerderij Klaterspel (Bijlage VII) hebben zorgboeren voldoende kennis over het houden en verzorgen van paarden en/of honden verkregen in bijvoorbeeld de opleiding veehouderij en is het dus niet nodig om kennis hierover te delen.

Het verplicht stellen van kwaliteitsrichtlijnen wordt ook door drie van de vier zorgboerderijen ondersteunt. Zij vinden dat er te weinig aandacht besteedt wordt aan kwaliteitsrichtlijnen, dat dit verplicht moet worden gesteld voor alle diersoorten en dat dit ook bijdraagt aan de veiligheid. De geïnterviewde zorgboerderij Klaterspel (Bijlage VII) vindt dat deze kwaliteitsrichtlijnen dan voor iedereen moeten gelden die paarden of honden houdt. Zorgboerderijen hebben namelijk al veel kwaliteitseisen waar ze aan moeten voldoen. Als er dan nog meer kwaliteitsrichtlijnen bij komen wordt het de zorgboerderijen erg moeilijk gemaakt.

7.3 Conclusie

Op zorgboerderijen wordt er heel bewust gelet op het welzijn van de paarden en/of honden die aanwezig zijn en ingezet worden bij activiteiten op het bedrijf. Er wordt dan rekening gehouden met het dier door te kijken naar de algehele gezondheid, huisvesting, voeding, verzorging en beweging. Één van de zorgboerderijen houdt nog meer rekening met de paarden door ook te kijken naar de mentale toestand.

Om nog meer rekening te kunnen houden met het welzijn van de dier vinden drie van de vier zorgboerderijen dat de kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar en verplicht moeten worden gesteld. Één van de zorgboerderijen is het hier niet mee eens, omdat zorgboeren in hun opleiding geleerd moeten hebben hoe ze paarden en/of honden moeten houden en de zorgboerderij al veel kwaliteitseisen heeft waaraan het moet voldoen.

8. Discussie

Naar aanleiding van het gebrek aan kwaliteitsrichtlijnen voor paarden en honden in de kwaliteitssystemen voor zorgboerderijen is dit onderzoek uitgevoerd. In het plan van aanpak is een theoretisch kader geschepst van het begrip dierenwelzijn en de bestaande kwaliteitsrichtlijnen en regels met de betrekking tot het houden, verzorgen en inzetten van paarden en honden. Met behulp van dit theoretisch kader is er een enquête uitgezet over de bekendheid en het toepassen van de welzijnsmonitor paardenhouderij.

De enquête is online gezet en verspreid door de SZZ onder zorgboerderijen die in het bezit zijn van paarden. Bij de SZZ zijn 80 zorgboerderijen aangesloten, waarvan ze niet alle 80 in het bezit zijn van paarden. Hierdoor zijn de 20 respondenten representatief voor deze groep zorgboerderijen in zuid Nederland. Dit wil namelijk zeggen dat zeker 25% van de bereikte zorgboerderijen de enquête hebben ingevuld. Aan de hand van de resultaten van de enquête is er met 4 respondenten contact opgenomen voor een verdiepend interview. Het bleek de juiste keuze om de zorgboerderijen in de enquête te vragen of er contact met hen opgenomen mocht worden. Voor de interviews met zorgboerderijen die honden inzetten bij activiteiten is er via de mail contact opgenomen en hieruit bleken veel zorgboerderijen te druk te zijn om een interview te doen. Met behulp van de gehouden interviews is er informatie verzameld over welke kwaliteitsrichtlijnen er worden toegepast, de kwaliteitsrichtlijnen die nog worden gemist in de welzijnsmonitor paardenhouderij, het bewustzijn met betrekking tot welzijn en wat de houding van de zorgboerderijen is tegenover het verspreiden en verplicht stellen van kwaliteitsrichtlijnen. Hieruit is een beeld ontstaan over de houding van zorgboerderijen tegenover het welzijn van de dieren op de zorgboerderij.

Doordat de interviews per telefoon of mail zijn afgenomen is er niet op de zorgboerderijen gekeken of zij de kwaliteitsrichtlijnen die zij zeggen te gebruiken ook daadwerkelijk toepassen en is er geen beeld verkregen van hoe dit er dan uit ziet. De bedrijfsbezoeken hadden de interviews kunnen ondersteunen en een nog beter beeld kunnen geven van het welzijn op zorgboerderijen.

Met behulp van de verkregen resultaten zijn de verschillende deelvragen beantwoord en zijn er conclusies getrokken. Met behulp van de gevonden conclusies op de deelvragen kan er antwoord worden gegeven op de hoofdvraag. Hieruit blijkt dat de gekozen deelvragen passend waren bij de hoofdvraag.

9. Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden er conclusies getrokken en wordt de hoofdvraag van dit afstudeerwerkstuk beantwoord. Daarnaast worden er aan de hand van de discussie en de getrokken conclusies aanbevelingen gedaan.

9.1 Conclusie

Uit de onderzoeken die gedaan zijn tijdens het opstellen van dit afstudeerwerkstuk zijn de deelvragen beantwoord. Hieruit komt naar voren dat ondanks dat paarden dagelijks ingezet worden op het bedrijf zijn er maar weinig zorgboerderijen bekend met de kwaliteitsrichtlijnen voor het houden en verzorgen van paarden. Als de zorgboerderijen wel bekend zijn met de welzijnsmonitor paardenhouderij passen ze deze vaak ook toe op de zorgboerderij. In de welzijnsmonitor paardenhouderij worden nog kwaliteitsrichtlijnen gemist over het gedrag, inzetten van paarden bij activiteiten en de mentale belasting van het paard. Voor het houden, verzorgen en inzetten van honden zijn nog helemaal geen kwaliteitsrichtlijnen opgesteld die betrekking hebben op zorgboerderijen. Toch zijn de zorgboerderijen wel bewust bezig met het welzijn van de paarden en honden op het bedrijf en kijken ze naar de verschillende aspecten zoals huisvesting, voeding, beweging en verzorging.

Met behulp van de deelvragen kan de volgende hoofdvraag beantwoord worden;

- Wat hebben zorgboerderijen die paarden of honden inzetten bij activiteiten aan kwaliteitsrichtlijnen nodig om ervoor te zorgen dat het welzijn van de dieren niet in het geding komt?

Om ervoor te zorgen dat het welzijn van de paarden of honden die ingezet worden bij activiteiten op de zorgboerderijen niet in het geding komt moeten er kwaliteitsrichtlijnen opgesteld worden over huisvesting, voeding, verzorging, kennis van de begeleider en gedrag. Deze kwaliteitsrichtlijnen zijn beschreven in dit afstudeerwerkstuk en hier kan een handboek of protocol van gemaakt worden. Niet alleen de kwaliteitsrichtlijnen worden beschreven, maar ook waar er dan op gelet moet worden en welke eisen er zijn voor bijvoorbeeld huisvesting. Om ervoor te zorgen dat de zorgboerderijen bekend worden met het protocol of handboek moet deze onder de aandacht gebracht worden in bijvoorbeeld een bijeenkomst. De zorgboerderijen die een positieve houding hebben tegenover het handboek of protocol kunnen deze toepassen op het bedrijf en hun ervaringen delen met andere zorgboerderijen. Hierdoor zullen steeds meer zorgboerderijen bekend worden met het handboek of protocol die dit vervolgens ook kunnen toepassen op de zorgboerderij. Doordat de kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar zijn voor de zorgboerderijen zullen zij nog bewuster om kunnen gaan met het welzijn van de paarden en honden en kunnen zij ervoor zorgen dat het welzijn dus niet in het geding komt.

9.2 Aanbevelingen

Aan de hand van de discussie en conclusies zijn aanbevelingen geformuleerd voor de verschillende doelgroepen en mogelijk vervolgonderzoek. Hierbij zal er worden geprobeerd de zorgboerderijen te overtuigen om kwaliteitsrichtlijnen toe te passen op het bedrijf.

Met behulp van het handboek of protocol kan er door de zorgboerderijen veel kennis worden verkregen over het houden, verzorgen en inzetten van paarden of honden bij activiteiten. Door het handboek of protocol toe te passen op het bedrijf zal het welzijn van de dieren niet in het geding worden gebracht. Daarnaast is het mogelijk dat de zorgboerderij door het handboek of protocol komt tot nieuwe inzichten met betrekking tot het houden, verzorgen en inzetten van paarden of honden.

De kwaliteitsrichtlijnen die zijn opgesteld in dit afstudeerwerkstuk zijn voortgekomen uit de ervaringen van zorgboeren in zuid Nederland. Door dit onderzoek nogmaals uit te voeren in andere delen van het land en de zorgboerderijen te bezoeken kan er een nog completer beeld verkregen worden over het welzijn op de zorgboerderij en hoe hier het beste mee omgegaan kan worden. Met behulp van de kwaliteitsrichtlijnen zal de sector Landbouw en Zorg verder geprofessionaliseerd kunnen worden.

Door de kwaliteitsrichtlijnen voor paarden en honden toe te passen op zorgboerderijen kunnen deze zorgboerderijen een mening vormen over het gebruik van deze kwaliteitsrichtlijnen. Bij een positieve houding tegenover de kwaliteitsrichtlijnen kan eraan gedacht worden om dit onderzoek verder uit te breiden naar andere diersoorten die ingezet worden bij activiteiten op de zorgboerderij, zoals katten, konijnen, koeien en varkens.

Om de kwaliteit te waarborgen van de zorgboerderijen is er een mogelijkheid om de zorgboerderijen verplicht te stellen het handboek of protocol toe te passen op het bedrijf. Daarnaast zouden de kwaliteitsrichtlijnen ook opgenomen kunnen worden in de kwaliteitssystemen van de Federatie Landbouw en Zorg of HKZ.

10. Bronnenlijst

Bij het maken van het afstudeerwerkstuk zijn verschillende bronnen gebruikt. Alle gebruikte bronnen, wetenschappelijke artikelen en gesproken personen worden weergegeven in de bronnenlijst.

10.1 Personen

Paulien Rutgers	Eigenaar	AAI Centrum De Klimop
Mariska Zoon	Eigenaar	Stal Hoogwoud
CharLotte Rijnders	Eigenaar	Paard als NABOR
Marjolein Duenk-Roelofs	Locatiehoofd	Zorgboerderij Klaterspel
Marianne van der Heijden	Regiocoördinator Oost	SZZ

10.2 Bronnen

- AgriHolland B.V. (2016). *Zorgboerderijen*. Geraadpleegd op 27 februari 2016, <http://www.agriholland.nl/dossiers/verbredelandbouw/zorgboerderij.html>
- Barnard, S., Pedernera, C., Velarde, A. & Dalla Villa, P. (2014). *Shelter Quality; Welfare Assessment Protocol for Shelter Dogs*. p. 15 - 36.
- Bench Hond (2012). *Meten is weten [FOTO]*. Geraadpleegd op 28 mei 2016, van <http://www.benchhond.nl/wp-content/uploads/2012/09/Metenisweten-300x225.jpg>
- Blokhuis, H.J. (augustus 2008) *International Cooperation in animal welfare: the Welfare Quality® project*. p. 1-2
- Bracke, M.B.M., Spruijt, B.M. & Metz, J.H.M. (1999). *Overall animal welfare reviewed. Part 3L Welfare assessment based on needs and supported by expert opinion*. p. 307 - 308.
- Carenzi, C. & Verga, M. (2009). *Animal welfare: review of the scientific concept and definition*. p. 24
- CBS (2014). *Landbouw; Bedrijven met verbredingsactiviteiten, hoofdbedrijfstype, regio*. Geraadpleegd op 5 maart 2016, <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=80807NED&D1=0-11&D2=a&D3=0&D4=I&HDR=G1,G2,G3&STB=T&VW=T>
- Dierenkliniek Putten (2016). *Hoeveel beweging moet mijn hond*. Geraadpleegd op 28 mei 2016, <http://www.dierenkliniekputten.nl/hoeveel-beweging-moet-mijn-hond/>
- Dierenziekenhuis Eindhoven (2016). *Vlooiën klein [FOTO]*. Geraadpleegd op 28 mei 2016, van <http://www.dzeh.nl/uploads/images/vlooiën-klein.jpg>
- Elings, M. (juni 2011). *Effecten van zorglandbouw: Wetenschappelijk onderzoek naar de meerwaarde van zorgboerderijen voor cliënten*. p. 6-13
- Eyesonanimals.com. *Starving horse [FOTO]*. Geraadpleegd op 27 mei 2016, van http://www.eyesonanimals.com/wp-content/uploads/2014/03/17.08.2013_CH.SG_.03_Starving-horse_-Ruben-Brito-Pens_Presidio_TX-1.png
- Federatie Landbouw en Zorg. *Landbouw en Zorg Groeit*. Geraadpleegd op 27 februari 2016, <http://www.landbouwzorg.nl/index.php?pagid=55&hb=72>
- Federatie Landbouw en Zorg. *Kwaliteitswaarborg Zorgboerderijen*. Geraadpleegd op 27 februari 2016, <http://www.landbouwzorg.nl/index.php?pagid=58&dg=zb>
- Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra (2016). *Het FNRS Sterrenstelsel*. Geraadpleegd op 13 mei 2016, <http://www.fnrs.nl/lidmaatschap/sterrenstelsel>
- Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra (2016). *Huisvesting paarden*. p. 1
- Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra (2016). *Weidegang paarden*. p. 1
- Federatie van Nederlandse Ruitersportcentra (2016). *Stalklimaat*. p. 1 - 2

- Fureix, C., Benhajali, H., Henry, S., Bruchet, A., Prunier, A., Ezzaouia, M., Coste, C., Hausberger, M., Palme, R. & Jegou, P. (2013). *Plasma cortisol and faecal cortisol metabolites concentration in stereotypic and non-stereotypic horse: do stereotypic horses cope better with poor environmental conditions?* p. 1-2
- HKZ (2016). *Overzicht certificaten*. Geraadpleegd op 10 april 2016, <http://www.hkz.nl/certificatie-keurmerken/overzicht-certificaten/>
- HKZ (2016). *Norm: Zorgboerderijen (HKZ 122)*. Geraadpleegd op 10 april 2016, <http://www.hkz.nl/normen/welke-norm/zorgboerderijen-hkz-122/>
- Hondenadvies op maat (2016). *Sociale wandeling [FOTO]*. Geraadpleegd op 29 mei 2016, van <http://www.hondenadviesopmaat.nl/wp-content/uploads/2012/03/hondenadvies-sociale-wandeling.jpg>
- Horse Welfare BV (2014). *Gedrag [FOTO]*. Geraadpleegd op 27 mei 2016, van http://keurmerkpaardenwelzijn.nl/wordpress/wp-content/uploads/4_800x450_056.jpg
- International Association of Human-Animal Interaction Organizations (2016). *About IAHAIO*. Geraadpleegd op 13 mei 2016, <http://www.iahaio.org/new/index.php?display=about>
- Jurga, F. (december 2009). *Snotty nose [FOTO]*. Geraadpleegd op 27 mei 2016, van <http://equusmagazine.com/content/content/9298/USDA-EHV-snotty-nose-4x6-lr-788725.jpg>
- KNHS (2009). *Paard en welzijn*. p.9
- Leenstra, F.R. & Neijenhuis, F. (mei 2009). *Indicatoren voor dierenwelzijn en diergezondheid. Rapport 221*. p. 4
- Lundmark, F., Berg, C., Schmid, O., Behdadi, D. & Röcklinsberg, H. (2014). *Intentions and Values in Animal Welfare Legislation and Standards*. p. 992 -993
- Madajas (2016). *Atopie [FOTO]*. Geraadpleegd op 28 mei 2016, van <http://www.madajas.nl/images/atopie2.jpg>
- Medisch Centrum voor Dieren (2016). *Inentingen hond*. Geraadpleegd op 29 mei 2016, <http://www.mcvoordieren.nl/inentingen-hond>
- Meulen, van der, H.A.B. et al. *Kijk op multifunctionele landbouw. Omzet en impact 2007-2013*. p.6
- Official Husky Lovers (2014). *Husky body language [FOTO]*. Geraadpleegd op 29 mei 2016, van http://officialhuskylovers.com/wp-content/uploads/2014/06/10443880_10201252030182316_1403725065_n.jpg
- Ophorst, S., Ruis, M., Pompe, V., Jong, de, M., Borg, van der, J., Beerda, B., Visser, K., Oomkes, C., Bente, van, P. & Graaf-Kramer, van de, P. (2014). *Dieren in de zorg*. p. 11
- Paard Natuurlijk (2016). *Voedingscalculator*. Geraadpleegd op 21 mei 2016, http://www.paardnatuurlijk.nl/index_js.htm?http://www.paardnatuurlijk.nl/cgi-bin/voeding.cgi
- Piepvandaag.nl (15 december 2014). *Kalveren sterven verschrikkelijke dood op Amsterdamse zorgboerderij*. Geraadpleegd op 15 april 2016, <https://www.piepvandaag.nl/kalveren-sterven-amsterdamse-zorgboerderij/>
- Piepvandaag.nl (17 maart 2015). *Geen toezicht op drachtige pony zorgboerderij Osdorp*. Geraadpleegd op 15 april 2016, <https://www.piepvandaag.nl/geen-toezicht-op-zwangere-pony-zorgboerderij-osdorp/>
- Politie MidLim (januari, 2016). *Laat je dieren niet in de kou [FOTO]*. Geraadpleegd op 27 mei 2016, van <http://www.lokalepolitie.be/files/5888/attachments/fb69cef34e61ddb9087692795e1fb6fd.JPG>
- Powell, D.M., Bennett-Wimbush, K., Peebles, A. & Duthie, M. (2008). *Evaluation of Indicators of Weight-Carrying Ability of Light Riding Horses*. p. 28
- Puppyplaats (2016). *Hond blaft veel te vaak [FOTO]*. Geraadpleegd op 29 mei 2016, van http://www.puppyplaats.nl/images/hondentipfotos/liggend_38199-Hond-blaft-veel-te-vaak.jpg
- Research Animals Department, RSPCA (April 2011). *Dogs: Good practice for housing and care*. p. 2-3

- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. *Welzijnseisen voor dieren*. Geraadpleegd op 28 februari 2016, <http://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/dieren/dierenwelzijn/welzijnseisen-voor-dieren>
- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. *Bedrijfsmatig huisdieren houden*. Geraadpleegd op 28 februari 2016, <http://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/dieren/huisdieren-houden-en-fokken/bedrijfsmatig-huisdieren-houden>
- Royal Canin (2016). *Teaser hund produkt beratung [FOTO]*. Geraadpleegd op 28 mei 2016, van http://www.royal-canin.de/fileadmin/media/royal-canin.de/Hund/Produkte_FH/teaser-hund-produkt-beratung.png
- SillicaHorse (2016). *SillicaHorse gezonde hoeven voorbenen [FOTO]*. Geraadpleegd op 27 mei 2016, van <http://silicahorse.nl/wp-content/uploads/2015/10/SillicaHorse-gezonde-hoeven-voorbenen.jpg>
- Silva, da P. (mei 2015). *Bit duikt in... Drinkwater voor paarden[FOTO]*. Geraadpleegd op 27 mei 2016, van <http://www.bitmagazine.nl/premium/bit-duikt-in-drinkwater/38064/>
- Stafleu, F. R., Grommers, F. J. & Vorstenbosch, J. (1996). *Animal Welfare: Evolution and erosion of a moral concept*. p. 225 - 226
- Stichting Veilige Paardensport (2016). *Veiligheidscertificaat*. Geraadpleegd op 13 mei 2016, <http://www.veiligpaardrijden.nl/pages/veiligheidscertificaat.php>
- The language of dogs (2016). *Obsessive [FOTO]*. Geraadpleegd op 29 mei 2016, van <http://www.thelanguageofdogs.com/tlod/wp-content/uploads/2015/10/Justin-silver-obsessive2-600x400.jpg>
- Universiteit Utrecht (2016). *Dierenwelzijn*. Geraadpleegd op 1 april 2016, <http://www.uu.nl/organisatie/faculteit-diergeneeskunde/dierenwelzijn>
- Verdaas, J.C. & Teeven, F. (2012). *Besluit handhaving en overige zaken Wet dieren*. Geraadpleegd op 3 april 2016, http://wetten.overheid.nl/BWBR0032334/2013-01-01#Hoofdstuk2_Artikel2.2
- Wageningen UR (2012). *Welzijnsmonitor Paardenhouderij maakt dierenwelzijn concreet*. Geraadpleegd op 11 april 2016, <http://www.wageningenur.nl/nl/show/Welzijnsmonitor-Paardenhouderij-maakt-dierenwelzijn-concreet.htm>
- Wageningen UR Livestock Research (2012). *Welzijnsmonitor Paardenhouderij: Het meetprotocol*. p.3
- Welfare Quality® (2004-2009). *Welfare Quality®: Science and society improving animal welfare in the food quality chain*. Geraadpleegd op 6 maart 2016, <http://www.welfarequality.net/everyone/26536/5/0/22>
- Welfare Quality® (2009). *Welfare Quality® Assessment protocol for cattle*. p. 16
- Wensing, S. (februari 2005). *Mijn paard is een luchtzuiger [FOTO]*. Geraadpleegd op 27 mei 2016, van http://cdn.nlhors-mansfield.savviihq.com/wp-content/uploads/2010/02/Luchtzuigen_200x134.jpg

Bijlagen

Om het afstudeerwerkstuk te ondersteunen zijn er een aantal bijlagen toegevoegd die hieronder staan weergegeven. In verschillende hoofdstukken van het afstudeerwerkstuk wordt verwezen naar een bijlage.

Bijlage I - Onderdelen Wet dieren

Bijlage II - Onderdelen Besluit houders van dieren

Bijlage III - Enquête

Bijlage IV - Contact SZZ

Bijlage V - Vragenlijst interview

Bijlage VI - Resultaten enquête

Bijlage VII - Transcriptie interviews

Bijlage VIII - Codering interviews

Bijlage I - Onderdelen Wet dieren

Artikel 1.3. Intrinsieke waarde

- 1** De intrinsieke waarde van het dier wordt erkend.
- 2** Onder erkenning van de intrinsieke waarde als bedoeld in het eerste lid wordt verstaan erkenning van de eigen waarde van dieren, zijnde wezens met gevoel. Bij het stellen van regels bij of krachtens deze wet, en het nemen van op die regels gebaseerde besluiten, wordt ten volle rekening gehouden met de gevolgen die deze regels of besluiten hebben voor deze intrinsieke waarde van het dier, onverminderd andere gerechtvaardigde belangen. Daarbij wordt er in elk geval in voorzien dat de inbreuk op de integriteit of het welzijn van dieren, verder dan redelijkerwijs noodzakelijk, wordt voorkomen en dat de zorg die de dieren redelijkerwijs behoeven is verzekerd.
- 3** Voor de toepassing van het tweede lid wordt tot de zorg die dieren redelijkerwijs behoeven in elk geval gerekend dat dieren zijn gevrijwaard van:
 - a.** dorst, honger en onjuiste voeding;
 - b.** fysiek en fysiologisch ongerief;
 - c.** pijn, verwonding en ziektes;
 - d.** angst en chronische stress;
 - e.** beperking van hun natuurlijk gedrag;voor zover zulks redelijkerwijs kan worden verlangd.

Artikel 2.1. Dierenmishandeling

- 1** Het is verboden om zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen.
- 2** Tot de in het eerste lid verboden gedragingen worden in ieder geval gerekend:
 - a.** een dier arbeid doen verrichten die kennelijk zijn krachten te boven gaat of waartoe het uit hoofde van zijn toestand ongeschikt is;
 - b.** een koe met overvolle uier vervoeren of op een markt of openbare verkoping ten verkoop houden;
 - c.** bij de verlossing van een koe gebruikmaken van dierlijke trekkracht of van een niet daarvoor toegelaten krachttoestel, en
 - d.** een hond als trekkracht gebruiken met uitzondering van de sledehondensport, voor zover toegelaten.
- 3** Bij algemene maatregel van bestuur kunnen voorts gedragingen worden aangewezen die in ieder geval worden gerekend tot de verboden gedragingen, bedoeld in het eerste lid.
- 4** Bij ministeriële regeling kunnen regels worden gesteld voor een toelating als bedoeld in het tweede lid, onderdeel c en d, of voor de bij algemene maatregel van bestuur, bedoeld in het derde lid, aangewezen gedragingen.
- 5** Van de krachtens het derde lid aangewezen gedragingen kan, al dan niet in daarbij aangewezen gevallen, deel uitmaken het gebruik van voorwerpen die bij dieren pijn

of letsel kunnen veroorzaken, dan wel de gezondheid of het welzijn kunnen benadelen.

6 Een ieder verleent een hulpbehoevend dier de nodige zorg.

7 Het bij en krachtens het eerste tot en met het zesde lid bepaalde is tevens van toepassing ten aanzien van andere dan gehouden dieren.

Artikel 2.2. Houden van dieren

1 Het is verboden dieren te houden die niet behoren tot door Onze Minister aangewezen diersoorten of diercategorieën.

2 Bij algemene maatregel van bestuur worden de criteria vastgesteld op grond waarvan Onze Minister diersoorten of diercategorieën, bedoeld in het eerste lid, aanwijst.

3 Bij algemene maatregel van bestuur kan worden geregeld dat het verbod, bedoeld in het eerste lid, slechts van toepassing is op één of meer dierklassen.

4 De [hoofdstukken 6, 7 en 8 van de Algemene wet bestuursrecht](#) zijn van overeenkomstige toepassing op de aanwijzing, bedoeld in het eerste lid.

5 Het is verboden dieren te houden waarbij in strijd met het bepaalde bij of krachtens [artikel 2.25](#) substanties zijn toegepast.

6 Het is verboden bij ministeriële regeling aangewezen dieren te houden. Een dier als bedoeld in de eerste volzin wordt aangewezen indien het een gevaar kan opleveren voor mens of dier.

7 Het is verboden dieren behorende tot bij algemene maatregel van bestuur aangewezen diersoorten of diercategorieën van het ouderdier te scheiden voordat die dieren een bij die maatregel vastgestelde leeftijd hebben bereikt.

8 Het is houders van dieren verboden aan deze dieren de nodige verzorging te onthouden.

9 Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur worden regels gesteld voor de uitvoering van bindende EG-maatregelen over het houden van dieren behorende tot bij die maatregel aangewezen diersoorten of diercategorieën.

10 Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur kunnen voor het onderwerp, bedoeld in het negende lid, voor dieren of voor dieren behorende tot bepaalde diersoorten of diercategorieën, regels worden gesteld die betrekking hebben op onder meer:

a. een verbod op de aanwezigheid op of in de nabijheid van een bedrijf van bepaalde:

1. diervoeders;

2. diergeneesmiddelen, of

3. andere substanties of materialen voor zover die een risico kunnen opleveren voor de diergezondheid, het welzijn van dieren, de volksgezondheid, het milieu of de kwaliteit van een dierlijk product;

b. de ruimte of het terrein waar dieren worden gehouden, waaronder:

1. de afmeting, uitvoering en vormgeving;

2. de wanden, de vloer en de grond;

3. de voorzieningen, waaronder de voeder- en drinkwatervoorziening;

- 4.** de verlichting, luchtverversing en verwarming;
- 5.** het onderbrengen of afzonderen van zieke dieren, dieren die mogelijk met een besmettelijke ziekteverwekker zijn besmet, of dieren met een bepaalde gezondheidstoestand;
- 6.** de afrasteringen en beschutting, en
- 7.** de ligging ten opzichte van onroerende zaken en ruimten waar zich mensen kunnen bevinden;
- c.** de wijze waarop dieren worden gehouden, waaronder:
 - 1.** het vastleggen of aangebonden houden van dieren;
 - 2.** het gescheiden houden van dieren, al naar gelang de leeftijd, het geslacht of de soort;
 - 3.** het groeperen van dieren;
 - 4.** het aantal dieren dat in één ruimte wordt gehouden, en
 - 5.** de ruimte waarover dieren kunnen beschikken;
- d.** de verzorging, de behandeling, het africhten, de voeding en de drenking van dieren;
- e.** het gebruik en de bewaring van bepaalde diervoeders, alsmede een verbod daarop;
- f.** de bestrijding van organismen die schadelijk zijn voor de gezondheid of het welzijn van dieren;
- g.** de reiniging en ontsmetting van ruimten en aanwezige gereedschappen en andere instrumenten of uitrustingen waarmee dieren in aanraking kunnen komen;
- h.** [Red: dit onderdeel is nog niet in werking getreden;]
- i.** [Red: dit onderdeel is nog niet in werking getreden;]
- j.** de bedrijfsbegeleiding door een dierenarts;
- k.** de bij de houder, de personen die bij hem in dienst zijn en de personen die voor hem diensten verrichten aanwezige kennis over het houden van dieren;
- l.** het bijhouden, overleggen, controleren, bewaren en melden van gegevens, onder meer over:
 - 1.** dieren, waaronder de gezondheidstoestand, geboorte- en sterftegevallen;
 - 2.** bezoekers van bedrijven, en vervoermiddelen;
 - 3.** de herkomst, bestemming of verplaatsing van dieren, en
 - 4.** de herkomst, ontvangst, bereiding, bewerking, verwerking en verdere behandeling, opslag en bewaring van diervoeders en diergeneesmiddelen, alsmede het gebruik van diervoeders, onderscheidenlijk het toepassen van diergeneesmiddelen;
- m.** de te verrichten onderzoeken bij dieren of in ruimten of op terreinen en gebieden waar dieren kunnen worden gehouden, naar de aanwezigheid van besmettelijke dierziekten, zoönosen, ziekteverschijnselen, ziekteverwekkers of organismen die drager van een ziekteverwekker kunnen zijn, of naar de werking van vaccins;
- n.** hygiëne, het voorkomen van de verspreiding van dierziekten, zoönosen en ziekteverschijnselen, en het weren van ziekteverwekkers;
- o.** [Red: dit onderdeel is nog niet in werking getreden;]

- p.** de gevallen waarin een dierenarts of een ander persoon die is toegelaten tot het beroepsmatig verrichten van een diergeneeskundige handeling, wordt geconsulteerd;
 - q.** de voorwaarden waaronder, met betrekking tot de wijze waarop dieren worden gehouden op het bedrijf een bij of krachtens de maatregel aangewezen exclusieve aanduiding mag worden gebruikt, en
 - r.** een verbod op het houden van bepaalde diersoorten of diercategorieën, indien niet is voldaan aan ten aanzien van dat dier gestelde regels als bedoeld in onderdeel b, c, d, e, f, k, l en p.
- 11** Het bepaalde krachtens het tiende lid, onderdeel e, is tevens van toepassing ten aanzien van andere dan gehouden dieren.

Artikel 2.3. Gebruik van dieren

- 1** Het is verboden dieren te gebruiken met het oog op de productie van dierlijke producten.
- 2** Het verbod, bedoeld in het eerste lid, is niet van toepassing op dieren behorende tot bij of krachtens algemene maatregel van bestuur aangewezen diersoorten of diercategorieën.
- 3** Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur worden in het belang van de bescherming van het welzijn en de gezondheid van dieren regels gesteld voor de uitvoering van bindende onderdelen van EU-rechtshandelingen over de doeleinden of activiteiten waarvoor dieren, diersoorten of diercategorieën kunnen worden gebruikt.
- 4** Bij of krachtens algemene maatregel van bestuur kunnen voor het onderwerp, bedoeld in het derde lid, regels worden gesteld die betrekking hebben op onder meer:
 - a.** een verbod op het gebruik van bepaalde dieren, diersoorten of diercategorieën voor bepaalde doelen of activiteiten, en
 - b.** het toestaan van het gebruik van bepaalde dieren, diersoorten of diercategorieën voor bepaalde doelen of activiteiten onder bij of krachtens de in het derde lid bedoelde algemene maatregel van bestuur gestelde voorwaarden.

Bijlage II - Onderdelen Besluit houders van dieren

Artikel 1.6. Houden van dieren

- 1** De bewegingsvrijheid van een dier wordt niet op zodanige wijze beperkt dat het dier daardoor onnodig lijden of letsel wordt toegebracht.
- 2** Een dier wordt voldoende ruimte gelaten voor zijn fysiologische en ethologische behoeften.
- 3** Een dier wordt, indien het niet in een gebouw wordt gehouden, bescherming geboden tegen slechte weersomstandigheden, gezondheidsrisico's en zo nodig roofdieren.
- 4** De houder van een dier dat in een gebouw of kooi wordt gehouden, draagt er zorg voor dat het dier daaruit niet kan ontsnappen.

Artikel 1.7. Verzorgen van dieren

Degene die een dier houdt, draagt er zorg voor dat een dier:

- a.** wordt verzorgd door een persoon die beschikt over de voor die verzorging nodige kennis en vaardigheden;
- b.** slechts onder de hoede wordt gesteld van een persoon die kennelijk tot de verzorging in staat is;
- c.** dat ziek of gewond lijkt onmiddellijk op passende wijze wordt verzorgd;
- d.** een toereikende behuizing heeft onder voldoende hygiënische omstandigheden;
- e.** een voor dat dier toereikende hoeveelheid gezond en voor de soort en de leeftijd geschikt voer krijgt toegediend op een wijze die past bij het ontwikkelingsstadium van het dier;
- f.** toegang heeft tot een toereikende hoeveelheid water van passende kwaliteit of op een andere wijze aan zijn behoefte aan water kan voldoen;
- g.** voldoende verse lucht of zuurstof krijgt.

Artikel 1.8. Behuizing

- 1** Een ruimte waarin een dier wordt gehouden, wordt voldoende verlicht en verduisterd om aan de ethologische en fysiologische behoeften van het dier te voldoen.
- 2** Behuizingen, waaronder begrepen de vloer, waarin een dier verblijft en inrichtingen voor de beschutting voor een dier zijn op zodanige wijze ontworpen, gebouwd en onderhouden dat bij de dieren geen letsel of pijn wordt veroorzaakt en bevatten geen scherpe randen of uitsteeksels waaraan het dier zich kan verwonden.
- 3** In de ruimte waarin een dier wordt gehouden, worden geen materialen en, in voorkomend geval, bodemdekking gebruikt die ongeschikt of schadelijk zijn voor het dier.
- 4** De materialen, bedoeld in het derde lid, kunnen eenvoudig worden gereinigd en ontsmet.

Artikel 3.1. Verbod op vastleggen of in een ren houden van een hond

1 Het is de eigenaren of gebruikers van erven, landerijen of andere terreinen verboden daarop een hond te houden, die:

- a.** aan een ketting of op andere wijze is vastgelegd, indien niet is voldaan aan [artikel 3.2](#);
- b.** is ingesloten in een ren, indien niet is voldaan aan [artikel 3.3](#), of
- c.** is ingesloten in een ren en daarin aan een ketting of op een andere wijze is vastgelegd.

2 Het eerste lid is niet van toepassing indien de hond incidenteel is vastgelegd of in een ren wordt gehouden.

Artikel 3.2. Vastleggen van een hond

1 Het bevestigingsmiddel, waarmee de hond is vastgelegd, en de halsband, waaraan dat middel is bevestigd, zijn zodanig ontworpen dat er geen wurging of verwonding bij de hond optreedt.

2 Het bevestigingsmiddel heeft een zodanige lengte dat het dier voldoende bewegingsruimte wordt gelaten.

3 De hond wordt niet door obstakels belemmerd in de bewegingsvrijheid die hem door het bevestigingsmiddel, bedoeld in het eerste lid, wordt gelaten.

4 De hond heeft toegang tot een hok dat:

- a.** voldoende ruimte biedt aan die hond;
- b.** de hond bescherming biedt tegen nadelige weersinvloeden en kou;
- c.** eenvoudig kan worden gereinigd.

Artikel 3.3. Houden van een hond in een ren

1 De ren, bedoeld in [artikel 3.1, eerste lid, onderdeel b](#);

- a.** is uitsluitend bestemd voor het verblijf van één hond of meerdere honden;
- b.** is aan één zijde open;
- c.** heeft voldoende oppervlak en hoogte voor de hond of honden die erin wordt gehouden.

2 De bodem van de ren wordt zodanig onderhouden dat deze schoon blijft en niet drassig wordt.

3 [Artikel 3.2, vierde lid](#), is van toepassing.

4 In de ren bevinden zich geen voorwerpen waaraan de hond zich kan verwonden.

Bijlage III - Enquête

In deze bijlage is de enquête weergegeven die gebruikt is om onderzoek te doen naar de bekendheid van de welzijnsmonitor paardenhouderij onder zorgboerderijen die paarden inzetten bij activiteiten.

Inleiding

Deze enquête is ontworpen om onderzoek te doen voor mijn afstudeerwerkstuk voor de opleiding Diergezondheid en Management aan de CAH Vilentum te Dronten. Er wordt met deze korte enquête onderzoek gedaan naar de bekendheid en het gebruik van de welzijnsmonitor paardenhouderij bij zorgboerderijen.

In de welzijnsmonitor paardenhouderij staat verschillende parameters beschreven hoe je het welzijn van het paard kan meten aan het dier en in de omgeving. Deze parameter zouden ook gebruikt kunnen worden als richtlijnen om het paard op de juiste manier te voeden, huisvesten en te zorgen voor een goede gezondheid van het paard.

Worden er op uw zorgboerderij paarden ingezet bij activiteiten met de deelnemers/cliënten? (paardrijden, wandelen, longeren, loswerken etc.)

- Ja, dagelijks
- Ja, zo nu en dan
- Nee

Bent u bekend met de welzijnsmonitor paardenhouderij?

- Ja
- Nee

Past u de welzijnsmonitor paardenhouderij toe als richtlijnen op uw zorgboerderij?

- Ja
- Nee
- Nee, ik gebruik andere richtlijnen voor het houden en verzorgen van paarden, namelijk:

Als u bekend bent met de welzijnsmonitor paardenhouderij, mag er dan contact met u opgenomen worden voor een verdiepend interview?

- Ja, mijn e-mail is:
- Ja, mijn telefoonnummer is:
- Nee

Bijlage IV - Contact SZZ

In deze bijlage wordt de mail van de SZZ naar alle zorgboeren met paarden weergegeven.

Verzoek in vullen enquête afstudeerwerkstuk Diergezondheid en Management

Van: **Ivonne van den Nouweland** (Ivonne@zorgboerenzuid.nl)

Verzonden: maandag 25 april 2016 10:16:52

Aan:

Beste ondernemer(s),

Wij kregen het verzoek van vierdejaars student opleiding Diergezondheid en Management in Dronten, Shannon Aussems, om een enquête uit te mogen zetten bij zorgboerderijen die paarden en honden inzetten bij activiteiten met cliënten.

Deze enquête is in te vullen via de link in onderstaande mail van Shannon waarin zij meer uitleg geeft. Alvast bedankt voor de medewerking!

Met vriendelijke groet,

Ivonne van den Nouweland
secretaresse SZZ

Touwslager 10
5253 RK Nieuwkuijk
073 – 687 10 23

E: ivonne@zorgboerenzuid.nl

W: www.zorgboerenzuid.nl

Beste zorgboerderijen met paarden,

Ik heb aan SZZ gevraagd of zij de enquête behorende bij mijn afstudeeronderzoek uit willen zetten. Hieronder mijn uitleg voor het onderzoek en de link naar de enquête.

Mijn naam is Shannon Aussems, vierdejaars student van de opleiding Diergezondheid en Management op de CAH Vilentum te Dronten. Om te kunnen afstuderen moet ik een afstudeerstage lopen en een afstudeerwerkstuk schrijven. Ik ben in contact gekomen met Paulien Rutgers, eigenaresse van zorgboerderij de Klimop en loop sinds februari stage op AAI Centrum De Klimop. In het begin van mijn stage kwam vanuit Paulien de vraag naar voren wat zorgboerderijen die paarden of honden inzetten bij activiteiten aan kwaliteitsrichtlijnen nodig hebben om ervoor te zorgen dat het welzijn van de dieren niet in het geding komt. Dit onderwerp sprak mij erg aan en zodoende is het de hoofdvraag geworden van mijn afstudeerwerkstuk. Om een deel van deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden doe ik met behulp van een korte enquête onderzoek naar de bekendheid en het gebruik van de welzijnsmonitor paardenhouderij bij zorgboerderijen die in het bezit zijn van paarden.

De welzijnsmonitor paardenhouderij is een meetinstrument dat is ontwikkeld door de Wageningen UR Livestock Research. In de welzijnsmonitor paardenhouderij staan verschillende parameters beschreven hoe je het welzijn van het paard kan meten aan het dier en in de omgeving. Deze parameters zouden ook gebruikt kunnen worden als richtlijnen om het paard op de juiste manier te voeren, huisvesten en te zorgen voor een goede gezondheid van het paard.

Door op onderstaande link te klikken kunt u de enquête invullen en mij helpen bij mijn onderzoek. Het invullen van de enquête duurt ongeveer 2 minuten.

www.thesistools.com/afstudeeronderzoekzorgboerderij

Met vriendelijke groet,

Shannon Aussems
E-mail: shaantje_12@hotmail.com
Tel: 06-29466885

Bijlage V - Vragenlijst interview

In deze bijlage wordt de vragenlijst weergegeven die gebruikt is bij het afnemen van de interviews met zorgboerderijen.

- Hoe worden de paarden ingezet bij de activiteiten op het bedrijf? (Rijden, poetsen, wandelen etc.)
- Worden er richtlijnen gebruikt bij het houden/verzorgen van de paarden? Zo ja, welke richtlijnen worden er gebruikt?
- Zijn jullie bewust van het welzijn van de dieren?
- Waar let u op als u kijkt naar het welzijn van het dier?
- Wat wordt er door u nu al gedaan om het welzijn van de paarden niet in het geding te laten komen? (bijvoorbeeld voldoende rust tussen de activiteiten, aantal voermomenten etc.)
- Bent u bekend met de welzijnsmonitor paardenhouderij?
- Zijn er kwaliteitsrichtlijnen die door u gemist worden in de welzijnsmonitor paardenhouderij, maar waarvan u vindt dat er wel rekening mee gehouden moet worden?
- Vindt u dat er kwaliteitsrichtlijnen voor het houden/verzorgen van paarden beschikbaar moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?
- Als er kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar zijn, zouden deze dan ook verplicht moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Bijlage VI - Resultaten enquête

In deze bijlage worden de resultaten van de enquête naar de bekendheid van de welzijnsmonitor paardenhouderij weergegeven.

Worden er op uw zorgboerderij paarden ingezet bij activiteiten met de deelnemers/cliënten? (paardrijden, wandelen, longeren, loswerken etc.)

Ja, dagelijks		15 (75 %)
Ja, zo nu en dan		5 (25 %)
Nee		0 (0 %)

Bent u bekend met de welzijnsmonitor paardenhouderij?

Ja		9 (45 %)
Nee		11 (55 %)

Past u de welzijnsmonitor paardenhouderij toe als richtlijnen op uw zorgboerderij?

Ja		6 (30 %)
Nee		7 (35 %)
Nee, ik gebruik andere richtlijnen voor het houden en verzorgen van paarden, namelijk		7 (35 %)

Als u bekend bent met de welzijnsmonitor paardenhouderij, mag er dan contact met u opgenomen worden voor een verdiepend interview?

Ja, mijn e-mail is		1 (7.14 %)
Ja, mijn telefoonnummer is		1 (7.14 %)
Nee		12 (85.71 %)

Bijlage VII - Transcriptie interviews

In deze bijlage worden de transcripties van de afgenomen interviews weergegeven.

Interview met paard als NABOR

Hoe worden de paarden ingezet bij de activiteiten op het bedrijf? (Rijden, poetsen, wandelen etc.)

Buitenzetten, binnenzetten, meehelpen bij de lessen van mensen die nóg meer hulpvraag hebben bij het paardrijden.

Worden er richtlijnen gebruikt bij het houden/verzorgen van de paarden? Zo ja, welke richtlijnen worden er gebruikt?

Wij hanteren onze eigen richtlijnen. Het voert te ver deze hier uit te leggen. Er zal overlap zijn met de 'normale' richtlijnen.

Zijn jullie bewust van het welzijn van de dieren?

Zeer zeker! Dat staat bij ons voorop!

Waar let u op als u kijkt naar het welzijn van het dier?

Algehele gezondheid, voldoende vers eten en drinken, weidegang in groepen, belasting naar draagkracht, mentale stabiliteit en eigenheid van het paard behouden.

Wat wordt er door u nu al gedaan om het welzijn van de paarden niet in het geding te laten komen? (bijvoorbeeld voldoende rust tussen de activiteiten, aantal voermomenten etc.)

Er zijn 5 voerbeurten op een dag, maximaal 2 lessen (=1,5 uur), als mogelijk elke dag buiten in groepen, rust op stal, elke dag poetsen (behalve zondag), 'vrienden' worden naast elkaar gehuisvest.

Zijn er kwaliteitsrichtlijnen die door u gemist worden in de welzijnsmonitor paardenhouderij, maar waarvan u vindt dat er wel rekening mee gehouden moet worden?

Mentale belasting van paarden door "wat de mensen met zich meedragen" en wat voor paarden zeer belastend kan zijn.

Vindt u dat er kwaliteitsrichtlijnen voor het houden/verzorgen van paarden beschikbaar moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Zeker wel! Nu hoor ik veel te vaak van zorgboerderijen die géén verstand van paarden hebben en er wel hebben aangeschaft voor de cliënten. Dit is niet goed voor de dieren (verzorging en voeding en basale behoeften worden niet goed nageleefd, laat staan dat de fysieke en/of mentale belasting van een paard in de gaten wordt gehouden) maar kan ook gevaarlijke situaties opleveren voor de cliënten.

Als er kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar zijn, zouden deze dan ook verplicht moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Er zou voor elke soort van dieren richtlijnen moeten zijn, dus ook voor paarden en deze zouden naar mijn idee inderdaad verplicht moeten zijn. Je bent beroepshalve bezig met dieren en hebt hierbij een voorbeeldfunctie te vervullen. Ik denk dat veel zorgboerderijen ook de consequenties niet overzien van een ongeval met een paard als er niet voldoende kennis in huis is en daardoor bv een verzekering niet overgaat tot uitbetalen.

Interview met Stal Hoogwoud

Hoe worden de paarden ingezet bij de activiteiten op het bedrijf? (Rijden, poetsen, wandelen etc.)

Rijden, poetsen, spiegelen en dagelijkse verzorging, dus binnen en buitenzetten, mesten en voeren. De paarden worden ingezet als therapeutisch middel, maar daarnaast ook de verzorging van het

paard. Hierdoor leren ze een dagritme te volgen en arbeidsopbouw, het is namelijk arbeidsgelateerde dagbesteding.

De honden zijn er om te knuffelen, borstelen en spelen. Ze worden niet ingezet als therapeutisch middel, maar ze zijn er en er wordt mee gedaan wat de kinderen zelf willen.

Worden er richtlijnen gebruikt bij het houden/verzorgen van de paarden? Zo ja, welke richtlijnen worden er gebruikt?

Ik ben niet alleen een zorgboerderij, maar ook FNRS bedrijf. FNRS bedrijf heeft een eigen kwaliteitssysteem met onder andere welzijn en daar voldoe ik aan. Keurmerk welzijn paard heb ik gezien, bekeken, over na gedacht en gekeken wat ik nog mis in mijn bedrijf. Enige wat ik niet deed en nu wel is aangepast is het voeren van eerst biks en dan kuil. Ik heb hier langer over nagedacht, zelf onderzoek gedaan naar wat het beste is en het een tijdje uitgetest. Sinds een aantal weken hebben we het ingepast in het schema.

Zijn jullie bewust van het welzijn van de dieren? Waar let u op als u kijkt naar het welzijn van het dier?

Ik ben altijd al bezig geweest met het welzijn van de dieren. Je moet altijd blijven sturen en kijken naar mogelijke veranderingen.

Wat wordt er door u nu al gedaan om het welzijn van de paarden niet in het geding te laten komen? (bijvoorbeeld voldoende rust tussen de activiteiten, aantal voermomenten etc.)

Ik heb laatst een onderzoek gelezen dat het gewicht wat een paard kan dragen maximaal 20% van het lichaamsgewicht is. Daarnaast moet je natuurlijk ook kijken naar de leeftijd, bouw en de bespiering van het paard. Maar ik kijk dan ook naar het postuur en de lenigheid van de ruiter. Het hoofdstel en zadel wordt ook meegerekend in het gewicht. De paarden krijgen vaker op de dag voer, 3 keer kuil en 2 keer biks. Volgorde van kuil en biks heb ik omgedraaid aan de hand van het onderzoek en ze gaan als het weer het toe laat elke dag naar buiten. De paarden staan dan in groepen die bij elkaar passen.

De cliënten mogen zonder toezicht niet met de honden spelen, er moet dus altijd toezicht aanwezig zijn en het karakter van de hond is erg belangrijk. De hond moet goed opgevoed en gesocialiseerd zijn. Duidelijke regels stellen wat er wel en niet met de honden gedaan mag worden. Deze regels bespreken we, want lezen en ophangen werkt niet bij alle doelgroepen. Kinderen wijzen elkaar erop wat wel of niet mag. We brengen het vooral mondeling en maken met elkaar afspraken zoals niet om de nek hangen. Niet toe laten staan dat de hond je mee neemt door zachtjes te bijten en als er geen toezicht is zitten de honden vast en mogen ze niet bij de kinderen. Als de honden in de weg lopen worden ze in de box gedaan.

Zijn er kwaliteitsrichtlijnen die door u gemist worden in de welzijnsmonitor paardenhouderij, maar waarvan u vindt dat er wel rekening mee gehouden moet worden?

Ik gebruik de richtlijnen die door het kwaliteitssysteem van de FNRS wordt voorgeschreven. Veiligheidskeurmerk en veiligheidscertificaat dwingen je om rekening te houden met het gedrag. Al kan je gedrag niet goed omschrijven in een richtlijn. Je moet wel op het gedrag letten, maar de verantwoordelijkheid ligt bij de ondernemer zelf. Als ondernemer moet je ook kijken naar wat voor paarden je hebt en waar je deze in kunt zetten. Ik ben een ruitersportcentrum en in het sterrensysteem van de FNRS en veiligheidscertificaat paard zijn ze heel bewust met risico's en verantwoording ligt altijd bij de eigenaar zelf. De richtlijnen van de FNRS zijn voldoende en zwaarder dan de Federatie Landbouw en Zorg.

Vindt u dat er kwaliteitsrichtlijnen voor het houden/verzorgen van paarden beschikbaar moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Misschien is het een idee om zorgboerderijen met paarden te koppelen aan FNRS. Die hebben al een tak sportstallen, maar een tak zorgstallen is misschien wel een goed idee. Zo krijgen zorgboerderijen veel meer input met betrekking tot verzekering, want paardrijden verzekeren is anders dan zorgboer verzekeren.

Als er kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar zijn, zouden deze dan ook verplicht moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Paarden brengen veel risico's met zich mee en er zijn veel grijze gebieden. Daarnaast zie je op zorgboerderijen vaak mensen die met paarden bezig zijn en die zich niet houden aan de richtlijnen van stichting veilige paardensport (veiligheidscertificaat). Ook zie je zorgboerderijen waarbij geen gediplomeerd instructeur aanwezig is. Wanneer er gewerkt wordt met cliënten en paarden moet er een gediplomeerd instructeur aanwezig zijn en dat is niet alleen op het terrein, maar echt erbij. Bij vrij rijden moet er toezicht zijn van een instructeur en deze moet in de baan aanwezig zijn.

Interview met AAI Centrum De Klimop

Hoe worden de paarden ingezet bij de activiteiten op het bedrijf? (Rijden, poetsen, wandelen etc.)

Rijden, poetsen, parcours afleggen, wandelen, leiden en stoppen, loswerken, dubbele lange lijnen, voltige, kwaliteiten zoeken en nog veel meer.

Worden er richtlijnen gebruikt bij het houden/verzorgen van de paarden? Zo ja, welke richtlijnen worden er gebruikt?

Staat in de ethische code van De Klimop die gebaseerd is op The White Paper van IAHAIO. Dit zijn richtlijnen die wereldwijd zijn afgesproken met 34 landen die zich proberen hieraan te houden. Landen zoals India en Egypte gaven aan dat het voor hun lastiger is om zich aan de richtlijnen te houden en in Israël vinden ze dat helemaal geen dieren ingezet mogen worden. Is ethische gezien ook niet goed.

Zijn jullie bewust van het welzijn van de dieren? Waar let u op als u kijkt naar het welzijn van het dier?

Wij zijn hier heel bewust mee bezig. Hoe het dier erbij staat, algemene gezondheid etc.

Wat wordt er door u nu al gedaan om het welzijn van de paarden niet in het geding te laten komen? (bijvoorbeeld voldoende rust tussen de activiteiten, aantal voermomenten etc.)

We gebruikten de ethische code, zorgen ervoor dat de dieren eigenlijk elke dag naar buiten gaan en letten erop dat ze de juiste voeding krijgen en er voldoende drinkwater beschikbaar is.

Zijn er kwaliteitsrichtlijnen die door u gemist worden in de welzijnsmonitor paardenhouderij, maar waarvan u vindt dat er wel rekening mee gehouden moet worden?

Maak gebruik van The White paper, deze is veel uitgebreider en voldoende, maar de welzijnsmonitor paardenhouderij mist dus nog wel het een en ander. Voornamelijk over het inzetten van de dieren.

Vindt u dat er kwaliteitsrichtlijnen voor het houden/verzorgen van paarden beschikbaar moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Ja ik vind zeker dat dit er moet komen. Uit eigen ervaring gezien dat op sommige zorgboerderijen niet goed omgegaan wordt met de dieren. Gaat dus niet alleen over paarden en honden die we zelf gebruiken, maar ook voor andere dieren die ingezet worden moeten richtlijnen komen.

Als er kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar zijn, zouden deze dan ook verplicht moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Ja ik vind zeker dat er kwaliteitsrichtlijnen ook voor zorgboerderijen verplicht moeten worden gesteld. Nu wordt er gewoon te weinig aandacht aan besteed in het kwaliteitssysteem voor zorgboerderijen. Binnenkort is er van de IAHAIO een bijeenkomst en wordt er mogelijk een nieuw kwaliteitssysteem opgezet.

Interview met Zorgboerderij Klaterspel

Hoe worden de paarden en honden ingezet bij de activiteiten op het bedrijf? (Rijden, poetsen, wandelen etc.)

De paarden worden af en toe ingezet om te poetsen, rijden, ontspanningsoefeningen en voor de huifkar. De honden worden ingezet voor te wandelen, knuffelen en te poetsen.

Worden er richtlijnen gebruikt bij het houden/verzorgen van de paarden en honden? Zo ja, welke richtlijnen worden er gebruikt?

Wij werken volgens de richtlijnen van het kwaliteitskeurmerk zorgboerderijen, keurmerk zoönosen en de labrador vereniging. We hebben geen specifieke richtlijnen voor de paardenhouderij. Onze hoofdtak is ook vleesvarkens en geen paardenhouderij. Voor de varkenshouderij werken we volgens de richtlijnen van het IKB.

Zijn jullie bewust van het welzijn van de dieren?

Ik vindt dit geen prettige vraag. Een goede boer is altijd bewust van het welzijn van zijn dieren! Welzijn en gezondheid van onze dieren staan in een hoog vaandel. Wanneer een dier niet lekker in zijn vel zit kan deze ook moeilijk echt contact maken met onze deelnemers.

Waar let u op als u kijkt naar het welzijn van het dier?

Huisvesting, beweging, voeding, verzorging, gezondheid.

Wat wordt er door u nu al gedaan om het welzijn van de paarden en honden niet in het geding te laten komen? (bijvoorbeeld voldoende rust tussen de activiteiten, aantal voermomenten etc.)

De deelnemers zijn er tussen 9.00 en 12.00 en tussen 13.00 en 16.00 uur. De honden worden overdag in een roedel gehouden in de buitenrennen. Ze worden 2 keer per dag gevoerd. s'nachts slapen ze binnen in een verwarmde ruimte in een eigen hok. Ze worden regelmatig meegenomen naar de bossen en lekker geborsteld. Ook worden ze jaarlijks gevaccineerd en 3 tot 4 keer per jaar ontwormd.

De paarden staan overdag in de weide. s'avonds staan ze in een ruime box met vlas en stro. Ze krijgen hooi en een beetje brokken. Ze worden jaarlijks gevaccineerd en 3 keer per jaar ontwormd. Ook komt met regelmaat de hoefsmid.

Bent u bekend met de welzijnsmonitor paardenhouderij?

Wel eens van gehoord.

Vindt u dat er kwaliteitsrichtlijnen voor het houden/verzorgen van paarden en honden beschikbaar moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Ik denk het niet. De meeste zorgboeren hebben een opleiding in de veehouderij gehad. Ze weten dus hoe ze voor een dier moeten zorgen.

Als er kwaliteitsrichtlijnen beschikbaar zijn, zouden deze dan ook verplicht moeten worden gesteld voor zorgboerderijen? Waarom wel/niet?

Absoluut niet. Dan vindt ik dat voor iedereen die een hond of een paard heeft deze richtlijnen moeten gelden. Zorgboerderijen moeten zich al aan zoveel regeltjes houden en al aan zoveel kwaliteitseisen voldoen. (voor een zorgboerderij komt dit van twee kanten zowel zorg als dier) Dit geeft al een enorme administratieve druk. Wanneer daar weer iets bij komt dan kunnen ze er net zo goed mee ophouden omdat ze dan alleen nog maar kantoorwerk kunnen doen en niet meer daadwerkelijk voor de cliënten kunnen zorgen.

Bijlage VIII - Codering interviews

In deze bijlage staat de tabel aangegeven waarin de afgenomen interviews worden gecodeerd. Aan de hand van deze codering zijn er conclusies getrokken.

Tabel 12: Codering interviews

Bron	Tekst	Open codering	Axiaal codering	Selectief coderen
Interview paard als NABOR	Wij hanteren onze eigen richtlijnen. Er zal overlap zijn met de 'normale' richtlijnen.	Eigen richtlijnen	Kwaliteitsrichtlijn paard	Kwaliteitsrichtlijn paard
Interview paard als NABOR	Zeer zeker! Dat staat bij ons voorop!	Belangrijkste is welzijn	Bewustzijn	Bewustzijn welzijn
Interview paard als NABOR	Algehele gezondheid, voldoende vers eten en drinken, weidegang in groepen, belasting naar draagkracht, mentale stabiliteit en eigenheid van het paard behouden.	Belangrijke punten van welzijn	Welzijn	Bewustzijn welzijn
Interview paard als NABOR	Mentale belasting van paarden door "wat de mensen met zich meedragen" en wat voor paarden zeer belastend kan zijn.	Richtlijn belasting	Kwaliteitsrichtlijn paard	Kwaliteitsrichtlijn paard
Interview paard als NABOR	Zeker wel! Nu hoor ik veel te vaak van zorgboerderijen die géén verstand van paarden hebben en er wel hebben aangeschaft voor de cliënten.	Onwetendheid zorgboerderijen	Kennis delen	Kennis delen
Interview paard als NABOR	Er zou voor elke soort van dieren richtlijnen moeten zijn, dus ook voor paarden en deze zouden naar mijn idee inderdaad verplicht moeten zijn.	Verplichte richtlijnen	Verplichte richtlijnen	Verplichte richtlijnen
Interview Stal Hoogwoud	FNRS bedrijf heeft een eigen kwaliteitssysteem met onder andere welzijn en daar voldoe ik aan. Keurmerk welzijn paard heb ik gezien, bekeken, over na gedacht en gekeken wat ik nog mis in mijn bedrijf	Meerdere documenten met richtlijnen	Kwaliteitsrichtlijn paard	Kwaliteitsrichtlijn paard
Interview Stal Hoogwoud	Ik ben altijd al bezig geweest met het welzijn van de dieren. Je moet altijd blijven sturen en kijken naar mogelijke veranderingen.	Welzijn blijft veranderen	Welzijn	Bewustzijn welzijn
Interview Stal Hoogwoud	De cliënten mogen zonder toezicht niet met de honden spelen, er moet dus altijd toezicht aanwezig zijn en het karakter van de hond is erg belangrijk. De hond moet goed opgevoed en gesocialiseerd zijn. Duidelijke regels stellen wat er wel en niet met de honden gedaan mag worden.	Regels voor de omgang met de honden	Kwaliteitsrichtlijn hond	Kwaliteitsrichtlijn hond

Interview Stal Hoogwoud	Veiligheidskeurmerk en veiligheidscertificaat dwingen je om rekening te houden met het gedrag. Al kan je gedrag niet goed omschrijven in een richtlijn. Je moet wel op het gedrag letten, maar de verantwoordelijkheid ligt bij de ondernemer zelf.	Gedrag meenemen in richtlijnen	Kwaliteitsrichtlijn paard	Kwaliteitsrichtlijn paard
Interview Stal Hoogwoud	De richtlijnen van de FNRS zijn voldoende en zwaarder dan de Federatie Landbouw en Zorg.	FNRS heeft extra richtlijnen	Kwaliteitsrichtlijn paard	Kwaliteitsrichtlijn paard
Interview Stal Hoogwoud	Misschien is het een idee om zorgboerderijen met paarden te koppelen aan FNRS. Zo krijgen zorgboerderijen veel meer input met betrekking tot verzekering, want paardrijden verzekeren is anders dan zorgboer verzekeren.	Koppelen FNRS geeft meer input	Kennis delen	Kennis delen
Interview Stal Hoogwoud	Paarden brengen veel risico's met zich mee en er zijn veel grijze gebieden. Daarnaast zie je op zorgboerderijen vaak mensen die met paarden bezig zijn en die zich niet houden aan de richtlijnen van stichting veilige paardensport (veiligheidscertificaat).	Aan richtlijnen hoor je je te houden	Verplichte richtlijnen	Verplichte richtlijnen
Interview De Klimop	Staat in de ethische code van De Klimop die gebaseerd is op The White Paper van IAHAIO. Dit zijn richtlijnen die wereldwijd zijn afgesproken met 34 landen die zich proberen hieraan te houden.	Wereldwijde richtlijnen	Kwaliteitsrichtlijn paard/hond	Kwaliteitsrichtlijn paard/hond
Interview De Klimop	Wij zijn hier heel bewust mee bezig. Hoe het dier erbij staat, algemene gezondheid etc.	Bewustzijn welzijn	Bewustzijn	Bewustzijn welzijn
Interview De Klimop	Maak gebruik van The White paper, deze is veel uitgebreider en voldoende, maar de welzijnsmonitor paardenhouderij mist dus nog wel het een en ander. Voornamelijk over het inzetten van de dieren.	Richtlijnen voor inzetten	Kwaliteitsrichtlijn paard	Kwaliteitsrichtlijn paard
Interview De Klimop	Ja ik vind zeker dat dit er moet komen. Uit eigen ervaring gezien dat op sommige zorgboerderijen niet goed omgegaan wordt met de dieren.	Slechte ervaringen welzijn	Kennis delen	Kennis delen
Interview De Klimop	Ja ik vind zeker dat er kwaliteitsrichtlijnen ook voor zorgboerderijen verplicht moeten worden gesteld. Nu wordt er gewoon te weinig aandacht aan besteed in het kwaliteitssysteem voor zorgboerderijen.	Verplichte richtlijnen, te weinig aandacht	Verplichte richtlijnen	Verplichte richtlijnen

Interview zorgboerderij Klaterspel	Wij werken volgens de richtlijnen van het kwaliteitskeurmerk zorgboerderijen, keurmerk zoönosen en de labrador vereniging. We hebben geen specifieke richtlijnen voor de paardenhouderij.	Meerdere documenten	Kwaliteitsrichtlijn paard	Kwaliteitsrichtlijn paard
Interview zorgboerderij Klaterspel	Welzijn en gezondheid van onze dieren staan in een hoog vaandel. Wanneer een dier niet lekker in zijn vel zit kan deze ook moeilijk echt contact maken met onze deelnemers.	Zonder welzijn kan het dier niet ingezet worden	Bewustzijn	Bewustzijn welzijn
Interview zorgboerderij Klaterspel	Huisvesting, beweging, voeding, verzorging, gezondheid.	Belangrijke punten welzijn	Welzijn	Bewustzijn welzijn
Interview zorgboerderij Klaterspel	Ik denk het niet. De meeste zorgboeren hebben een opleiding in de veehouderij gehad. Ze weten dus hoe ze voor een dier moeten zorgen.	Richtlijnen zijn niet nodig	Kennis delen (negatief)	Kennis delen (negatief)
Interview zorgboerderij Klaterspel	Absoluut niet. Dan vindt ik dat voor iedereen die een hond of een paard heeft deze richtlijnen moeten gelden. Zorgboerderijen moeten zich al aan zoveel regeltjes houden en al aan zoveel kwaliteitseisen voldoen.	Richtlijnen geen verplichting	Verplichte richtlijnen (negatief)	Verplichte richtlijnen (negatief)